

Талія

Геродот

Геродот

Історії в дев'яти книгах

Книга III

Талія

Переклад А. Білецького

1. Отже, проти цього Амасія вирушив у похід Камбіс(1), Кірів син, ведучи з собою різних своїх підданців, а також із еллінів іонійців та еолійців. Ось яка була причина цієї війни (2). Камбіс послав у Єгипет вісника і зажадав від Амасія його дочку. Він зажадав її за порадою одного єгиптянина, а цей єгиптянин зробив це тому, що він сердився на Амасія, бо той відіслав його далеко від жінки та дітей, обравши його єдиного з усіх лікарів Єгипту(3) і передавши його персам, коли Кір послав до Амасія людину з проханням прислати йому найкращого в Єгипті очного лікаря. Отаке незадоволення мав єгиптянин і таку раду він дав Камбісові, щоб Камбіс зажадав в Амасія його дочку, маючи на меті, що коли той віддасть її, то буде засмучений, а коли не віддасть, то стане ворогом Камбіса. Отже, Амасій був дуже занепокоєний і водночас дуже побоювався могутності персів і через це не міг не віддати її, і не відмовити, бо був певний того, що Камбіс хотів узяти його дочку не як дружину, а як наложницю. Оце він обмірковував і нарешті ось що вирішив. Була там у них дочка колишнього царя Ап-ріеса дуже висока на зріст і вродлива, на ім'я Нітетіда, єдина, що залишилася з його родини. Отже, оцю дівчину він оздобив убранням і золотими прикрасами і послав її в Персію, ніби вона була його дочкою. Згодом за деякий час, коли Камбіс привітав її, посилаючись на ім'я її батька, одного разу вона сказала йому: "Мабуть ти не розумієш, царю мій, що Амасій обдурив тебе. Він послав мене до тебе, добре причепуривши та оздобивши всіма цими прикрасами, видавши мене за свою дочку, а насправді я дочка Априеса, і незважаючи на те, що Априес був його владарем, Амасій улаштував із єгиптянами змову проти нього і вбив його". Отже, ці слова і омана страшенно розгнівали Камбіса, Кірового сина, і змусили його виступити проти Єгипту.

2. Так розповідають про це перси. Але єгиптяни вважають Камбіса єгиптянином, наполягаючи на тому, що він народився від цієї дочки Априеса, про яку я сказав, бо вони кажуть, що то був Кір, який послав до Амасія по його дочку, а не Камбіс. Проте, коли вони так кажуть, вони не кажуть правди. Ні! Вони це добре знають (бо краще за будь-кого єгиптяни знають перські звичаї). По-перше, коли є законна дитина, то закон не дозволяє(1), щоб царську владу успадкувала інша, незаконна. І, по-друге, Камбіс був сином Кассандани, дочки Фарнаспа з роду Ахеме-нідів, він не був сином єгиптянки. Вони перекручують справу, твердячи, нібито вони споріднені з родиною Кіра. Отака є

правда щодо цієї справи.

3. Розповідають ще й іншу історію, якій я не вірю, а саме: ніби якась із перських жінок зайшла на жіночу половину Кірового палацу і щойно побачила біля Кассандани її дітей, таких гарних і рослих, почала їх вихвалити на всі способи, а Кассандана, Кірова жінка, сказала їй: "А проте на мене, яка народила йому таких дітей, він навіть не зважає, а ту іншу з Єгипту, чужинку, він її так кохає. Кажуть, що вона так сказала з ревності до Нітетіди і що один її син, старший Камбіс, сказав: "Через це я, моя матінко, коли стану дорослим, поставлю Єгипет до гори ногами". Таке він сказав, як кажуть, коли йому було щось десять років і жінки були приголомшені. І він не забув про це і переоголомом, ставши дорослим і успадкувавши царську владу, він вирушив у похід проти Єгипту.

4. Ще одна обставина спричинилася до того, щоб відбувся цей похід, а саме серед найманців Амасія був один родом із Галікарнасса, на ім'я Фанес(1) і був він розумним радником і хоробрим воїном. Цей Фанес був якось ображений Амасієм, хто зна, як це сталося, і він вирішив порозумітися з Камбісом, сів потай на корабель і втік із Єгипту. І через те, що Фанес серед найманців був авторитетною людиною і добре знав усе, що стосується Єгипту, Амасій хотів за всяку ціну захопити його і послав за ним погоню. Він послав за ним на трієрі одного з своїх найвірніших євнухів, але хоч той його захопив у Лікії, однак не спромігся повернути його до Єгипту, бо Фанес, будучи дуже розумною людиною, перехитрив його. Він підпоїв своїх вартових і втік до Персії. Саме тоді, коли Камбіс готувався до походу проти Єгипту і ще не знав, який шлях йому обрати, щоб оминати безводну країну, прийшов Фанес, розповів йому про становище Амасія і вказав йому, яким шляхом треба йти. Він порадив Камбісові послати людей до царя аравійців (2) і попросити його, якщо той дозволить, забезпечити перехід через його країну.

5. Лише з цієї сторони доступний шлях до Єгипту. Бо з Фінікії до міста Кадітія(1) країна належить до так званих сірійців Палестини (2). А від міста Кадітія, яке на мою думку, не менше від Сардів, від цього узбережжя всі торговельні гавані до міста Іеніса належать до Аравії(3). А від Іеніса (4) до Сербонідського (5) озера, поблизу якого, як я сказав, гора Касій спускається до моря, весь цей край належить сірійцям. А від Сербонідського озера, в якому, згідно з переказом, сховався Тіфон (6), від нього і далі це вже Єгипет. Отже, країна, що розташована між містом Іенісом, горою Касій і Сербонідським озером, яка зовсім не мала, але простягається на три дні шляху, зовсім позбавлена води.

6. Тепер я розповім про одну річ, на яку мало хто з тих, що подорожують у Єгипті, звертає увагу. З усіх країв Греції, а також із Фінікії, щороку завозять до Єгипту глиняні глеки з вином і серед них жодного порожнього глека не можна побачити. Хтось міг би спитати, що буває потім із цими глеками? Я і це можу пояснити. Кожний градоначальник зобов'язаний збирати з свого міста всі глиняні глеки і пересилати їх до Мемфіса, а з Мемфіса наповнені водою їх перевозять до тих безводних країв (2) Сирії, про які я казав. Так оці глиняні посудини, що їх щороку привозять у Єгипет, виливши з них вино, постійно перевозять із водою до Сирії.

7. Отже, в такий спосіб перси, коли заволоділи Єгиптом, зробили доступним в'їзд до цієї країни, забезпечивши той край водою, як я сказав вище. Проте, на той час ще ніде там не існували запаси води, і Камбіс, який довідався про це від Галікарнасця, послав вісників до Аравії і попросив дати йому дозвіл пройти їхню країною. Це йому пощастило, бо владар цієї країни, з яким він перед тим домовився, дав йому такий дозвіл.

8. Аравійці додержують договорів надійніше, ніж будь-хто інший. І складають вони договори в такий спосіб. Коли дві особи хочуть скласти договір про приязнь, то третя встає між ними і гострим каменем робить надріз на долонях біля великого пальця кожного з тих, що складають договір. Потім, відірвавши від їхніх плащів клаптики, змочує їх кров'ю і змазує нею сім камінчиків(1), які було покладено між тими, що домовляються, і коли він це робить, то закликає бути свідками Діоніса і Уранію. Коли третя особа закінчує цей обряд, той, хто заприсягався, знайомить із своїми друзями іноземця, чи свого земляка, якщо він складає договір із земляком, а друзі також вважають за свій обов'язок додержувати договору. Аравійці гадають, що існує лише двоє богів — Діоніс та Уранія і кажуть, що стрижуть своє волосся так, як його стриже сам Діоніс, стрижуть вони волосся кільцеподібно навколо голови і знизу підголюють скроні. Діоніса вони називають Оротальт, а Уранію — Алілат (2).

9. Отже, після того, як аравійський цар склав договір із вісниками, яких послав до нього Камбіс, він вигадав, ніби наповнив водою бурдюки з верблюжої шкіри, нав'ючив їх на живих верблюдів, які в нього були, і погнав їх до безводної країни і там став чекати на Камбісове військо. Таке оповідання мені здається найвірогіднішим, але треба мені переказати і менш вірогідне, бо і таке ще існує. Є в Аравії велика ріка(1), що називається Корій і виливається вона в так зване Червоне море. Саме від цієї ріки наказав аравійський цар зшивати одну з одною необроблені шкури биків та інших тварин і зробив такий довгий водогін (2), що досяг до пустелі і через нього пройшла вода, а в пустелі цар наказав викопати великі водоймища, щоб у них набралася і зберігалася вода (відстань від ріки до пустелі, про яку я сказав, дванадцять днів шляху). Воду він провів трьома водогонами до трьох різних місць.

10. У гирлі Нілу, що називається Пелусійським, отаборився Псамме-ніт, син Амасія, і там чекав на Камбіса. Вже не застав у живих Амасія Камбіс, коли виступив проти Єгипту, але Амасій царював сорок чотири роки * і помер, і за час його царювання не сталося з ним ніякого великого лиха. Помер він, був забальзамований і похований у святилищі, у гробниці, яку сам для себе призначив і наказав побудувати. На той час, коли царем Єгипту був Псамменіт, син Амасія, в Єгипті сталося чудо, одне з найбільших. Тобто випав дощ у Єгипетських Фівах, але там ще перед тим ніколи не було дощу, і після того його не було, як і за мого часу, як розповідають і самі фіванці. Бо, як відомо, в Єгипті зовсім не буває дощів, але і тоді це була мжичка.

11. Пройшовши всю пустелю, перси зупинилися перед єгиптянами, щоб стягтися з ними. Тоді найманці єгиптян, які були еллінами та карій-цями, обурені Фанесом, що привів іноземне військо проти єгиптян, вигадали таке, що Фанес залишив своїх дітей у

Єгипті. Найманці привели їх у свій табір і перед очима батька поставили кратер між обома ворожими таборами, а потім одного по одному підвели до кратера Фанесових дітей і зарізали їх над ним, налляли туди вина та води, і, випивши все це з кров'ю, вони розпочали битву. Ця битва була запеклою, з обох сторін загинуло дуже багато воїнів і нарешті єгиптяни кинулися навітіки.

12. Так мене повідомили тубільці, і я пішов і побачив дещо, що на мене справило велике враження. Отже, там було розкидано кістки тих, що загинули в битві, окремо обох супротивників (бо кістки персів лежали окремо на землі, як їх відокремили спочатку, а з іншого боку лежали кістки єгиптян), а черепи персів такі крихкі, що коли захочеш ударити їх хоча б одним камінцем, то проб'єш, але черепи єгиптян настільки тверді, що коли навіть великим каменем ударити, то важко розбити. Причина цього, як мені сказали, така, і мені не важко було цьому повірити, що єгиптяни вже малим дітям починають голити голови і черепи твердіють від сонця. Така причина і того, що єгиптяни не лисіють, і справді найменше лисих на світі є в Єгипті. Отже, така причина того, що ці люди мають міцні черепи, а причина того, що перси мають неміцні черепи, та, що вони з дитинства носять повсякні шапки і через це уникають сонця, затіняючи голови. Отаке я там бачив. Бачив я ще подібне до цього в Папремії в тих, що були з сином Дарія Ахеменом і яких убив лівієць Інарос.

13. Єгиптяни, щойно відбулася битва і вони кинулися навітіки, побігли і вже не можна було їх затримати. Вони прибігли і замкнулися в Мемфісі, а Камбіс послав на кораблі з Мітілени вісника перса і запропонував їм почати переговори з ним про складання зброї. Проте вони скоро побачили, як корабель приплив до Мемфіса, всі кинулися з мурів, розстрошили корабель, пошматували людей і повивішували їхні пошматовані тіла на мурах. Після цього, за деякий час обложені єгиптяни нарешті склали зброю, а їхні сусіди(1) лівійці злякалися, що з ними станеться те, що сталося з єгиптянами, і піддалися без бою, і взяли на себе обов'язок виплачувати данину і послали персам дари. Так само і кіренці та баркейці злякалися, як і лівійці, і піддалися. Камбіс охоче прийняв дари від лівійців, але розсердився, одержавши дари від кірен-Ців, бо, я гадаю, через те, що їх було мало (адже кіренці послали йому п'ятсот мін срібла). Він схопив їх і покидав своїм воїнам.

14.. На десятий день після того, як Камбіс здобув фортецю Мемфіса, він перевів до передмістя єгипетського царя Псамменіта, щоб його принизити. Псамменіт царював лише шість місяців. Камбіс помістив його там разом з іншими єгиптянами, бажаючи випробувати стан його духу таким чином: він одягнув його дочку в одяг рабині і послав її з глеком по воду, обрав також і інших дівчат із знатних єгипетських родин, одягнених так само, як і царська дочка. Коли проходили ці дівчата з зойками і плачем, і коли побачили своїх батьків і ті їх побачили, то всі почали лементувати, зокрема батьки, бачачи своїх дітей такими жалюгідними. Але Псамменіт, здалека побачивши свою дочку і пізнавши її, лише опустил свої очі додолу. Скоро пройшли дівчата з глеками, Камбіс провів за ними Псамменітового сина разом із двома тисячами інших єгиптян такого самого віку, зв'язаних один із одним за ший колодою і з вуздечками в ротах. Він

так провів їх, бажаючи помститися на них за мітіленців, яких вони знищили разой із кораблем у Мемфісі. Такий вирок винесли царські судді(1): за кожного вбитого мітіленця вбити десять єгиптян із знатних родин (2). І Псамменіт, коли побачив, як повз нього провадили юнаків і з ними його сина, щоб їх повбивати, і єгиптяни, що сиділи біля нього, почали плакати і лементувати, а він зробив те саме, що і тоді, коли побачив свою дочку. Коли і ці пройшли, сталося так, що повз Псамменіта, сина Амасія, та єгиптян, що сиділи разом із ним там у передмісті, пройшов один із його співтрапезників, людина похилого віку, який утратив усе, що мав, і тепер як жебрак ходив серед воїнів і жебракував. Щойно побачив його Псамменіт, як почав голосно плакати, покликав свого приятеля, називаючи його ім'я, і став бити себе по голові. Звичайно були там люди, що стежили за ним і про все, що він робив, коли повз нього проходили засуджені єгиптяни, вони доносили Камбісові. Здивувався Камбіс, почувши про те, що відбувалося з Псамменітом, і послав вісника, і так запитав його: "Владар Камбіс тебе питає, Псамменіте, чому це, коли ти побачив твою дочку в жалюгідному становищі і твого сина, який ішов на кару, ти навіть не скрикнув і не заплакав, а цього жебрака пожалів, хоча, як кажуть, він тобі не родич?". Так його запитав вісник, а той йому відповів: "Сине Кіра, мої нещастя більші за ті сльози, що я міг би їх пролити, але нещастя мого друга таке, що варто його оплакати, бо після того, що він мав і після того щастя, що в нього було, він став жебраком на порозі своєї —старості". Коли Камбісові доповіли про це, йому здалося, що той правильно сказав, і, як кажуть єгиптяни, Крез заплакав (бо він супроводжував Камбіса в його поході проти Єгипту), заплакали також і перси, які були там присутні, і самого Камбіса охопила журба і тоді він дав наказ, щоб Псамменітового сина забрали від тих, яких було приречено на смерть, і самого Псамменіта відвели з передмістя і привели до нього.

15. Проте сина Псамменіта ті, що пішли його звільнити, вже не знайшли в живих, але зарізаним серед перших. А самого Псамменіта забрали з передмістя і привели до Камбіса. Біля нього відтоді жив Псамменіт і ніхто його не непокоїв. Якби він міг жити там спокійно, то йому повернули б владу над Єгиптом, бо перси звичайно поважають царських синів, навіть і тоді, коли царі виступали проти них, але сином цих царів вони, принаймні, повертають владу. Про це можна судити і на підставі багатьох інших прикладів, що вони мають такий звичай, але зокрема на підставі такого прикладу: син лівійця Інароса(1) Таннір одержав владу, яку мав його батько, і ще син Амїртая Павсірій також одержав владу, яку мав його батько, а ніхто більше не завдав шкоди персам, ніж Інарос і Амїртай. Проте в даному разі Псамменіт почав складати змову і за це отримав плату, яку заслужив: його викрили на тому, що він підбурював до повстання єгиптян, і коли про це довідався Камбіс, він змусив його випити бичої крові і той одразу помер. Отакий був його кінець.

16. Камбіс із Мемфіса прийшов до Саїса, маючи, очевидно, намір зробити те, що він потім зробив. Отже, щойно увійшовши у палац Амасія, він дав наказ вийняти з гробниці труп Амасія, і скоро було виконано його наказ, і звелів також відшмагати його та повисмикувати волосся, проколоти стрекалом і взагалі познуватися з нього(1). Після

того, як і це зробили, але не без зусиль (бо набальзамований труп дуже цупкий і не піддається розкладу), Камбіс наказав його спалити. І наказ його був безбожним, бо перси вважають вогонь за свого бога. Хоч як би там було, спалення померлих не є в звичаях жодного з цих народів. Перси, із згаданої мною причини, не вважають за правильне кидати у вогонь труп людини. А єгиптяни вважають, що вогонь є одушевлена тварина і все, що вона схоплює, вона поїдає, а коли насититься, вмирає разом із тим, що з'їла. Отже, в їхній країні рішуче забороняється віддавати померлого тваринам і саме через це його бальзамують, щоб коли покладуть у гробницю, труп не з'їли хробаки. Отже, накази, дані Камбісом були просто протилежні звичаям обох країн. Але згідно з тим, що кажуть єгиптяни, то був не Амасій, який зазнав усього того, про що я сказав, але якийсь інший єгиптянин, такий самий на зріст, як і Амасій, і це з його трупа знущалися перси, гадаючи, що вони знущаються з Амасія. Отже, кажуть, що Амасій із даного йому оракула дізнався, що з ним станеться, коли він помре, і, бажаючи уникнути того, що з ним могло б статися, він наказав того чоловіка, якого піддали шмаганню, коли той помре, покласти в гробницю біля дверей, у його склепі, а його власне тіло він наказав своєму синові помістити в глибині склепу (2). Мені здається, що цих наказів Амасія про його поховання і про поховання того іншого чоловіка ніколи не було і даремно на них посилаються єгиптяни, бажаючи зберегти свою достойність.

17. Після цього Камбіс надумав вирушити в три походи проти карфагенян, проти аммонійців і проти довгорічних ефіопів(1), які мешкали на південному узбережжі Лівії. Він задумав і вирішив, що буде слушним послати проти карфагенян військо на кораблях, проти аммонійців — добірну частину піхоти, а проти ефіопів спершу послати підглядачів, щоб вони побачили, чи справді існує там трапеза сонця, про яку кажуть, ніби вона існує в країні цих ефіопів, а крім цього, щоб підглядачі під приводом принесення дарів їхньому цареві принесли також інші відомості.

18. Трапеза сонця, кажуть, ось як відбувається. Є там, у них лука в передмісті, на якій лежить приготоване м'ясо всіх тварин, і кожний правитель їхніх городян піклується, щоб уночі було принесено туди м'ясо, про яке я сказав, а вдень туди приходить, хто хоче, і їсть. Місцеві люди кажуть, ніби ця страва щоразу виростає з землі. Отже, ця трапеда, що називається трапезою сонця, кажуть, що така вона є.

19. Скоро Камбіс прийняв рішення послати підглядачів, як одразу він запросив до себе з міста Елефантіни рибоїдів(1), які знали ефіопську мову. Тим часом, як пішли за ними, щоб їх привести, він дав наказ, щоб військо на кораблях відпливло проти карфагенян. Але фінікійці відмовилися вирушити в цей похід, бо, сказали, що вони зв'язані урочистими клятвами і було б безглуздом із їхнього боку воювати проти їхніх дітей (2). І коли фінікійці відмовилися, то інші не спромоглися вести таку війну. Отже, так карфагеняни врятувалися від перського ярма. Бо Камбіс не вважав за правильне змушувати фінікійців, по-перше, через те, що вони добровільно підкорилися персам (3), а по-друге, оскільки все його морське військо складалося з фінікійців. І кіпріоти також добровільно підкорилися персам (4) і взяли участь у поході проти Єгипту.

20. Коли до Камбіса прибули рибоїди з Елефантини, він послав їх до ефіопів. Спершу він розповів їм, що їм треба переказати і вручив їм дари(1), пурпурове вбрання, золотий ланцюг на шию та браслети, алебастровий глечик із миррою і джбан фінікійського вина. Про ефіопів, до яких Камбіс послав рибоїдів, кажуть, що вони найбільш високі на зріст і найвродливіші люди на світі. Кажуть також, що в них були звичаї, не схожі на звичаї інших людей і, зокрема, один щодо вибору царів, а саме, кого з громадян вони вважали за найвищого на зріст і найсильнішого, відповідно до його зросту, вони вважали того за достойного бути їхнім царем.

21. Скоро прибули рибоїди до цих людей, що про них я сказав, вони передали їхньому цареві дари і сказали йому: "Цар персів Камбіс хоче бути твоїм другом і союзником і послав нас, наказавши вести переговори з тобою, а також він посилав тобі оці дари, які сам він вважає за найбільшу приємність для себе". Проте Ефіоп, який зрозумів, що вони підглядачі, так відповів їм: "Не через те цар персів послав вас із дарами, що він високо цінить мою дружбу, і ви не кажете мені правди (бо прибули сюди, щоб розвідати, що є в моєму царстві), і він не є чесною людиною, бо як би він був чесним, він не бажав би царювати в іншій країні, крім своєї власної, не хотів би зробити рабами людей, які його зовсім не ображали. Дайте йому тепер оцей лук(1) і перекажіть йому такі слова: цар ефіопів дає пораду цареві персів. Коли перси справляються з такою ж легкістю, як я, з такими великими луками, як оцей, тоді нехай вирушають у похід проти довгорічних ефіопів, але з військом далеко більшим, ніж їхнє. Тим часом, нехай він дякує богам за те, що синам ефіопів боги не нав'яли таку думку приєднати інші країни до своєї держави".

22. Так він сказав, ослабив тятину на луці і передав його посланцям. Потім він узяв пурпурове убрання і спитав їх, що це таке і як його зроблено. Коли рибоїди відповіли йому і розповіли йому всю правду— про пурпур і фарбування, він відповів їм, що ті люди облудні, облудні також їхні убрання. Потім він їх запитав і про золотий ланцюжок і про браслети. Коли рибоїди з'ясували йому, що це прикраси, то цар засміявся, бо він гадав, що то були кайдани, і сказав їм, що в його країні є міцніші кайдани. По-третє, він спитав їх про мирру. І коли йому сказали, як її виготовляють і для чого її використовують, то він їм сказав те саме, що і про вбрання. Але коли справа дійшла до вина і він довідався, як його виготовляють, він покуштував його і був дуже задоволений. Він спитав їх також, що саме їсть цар і скільки років найдовше може прожити перс. Вони відповіли йому, що цар їсть хліб і пояснили йому, що таке пшениця і що найдовший термін життя людини — це вісімдесят років. На це їм відповів Ефіоп, що йому зовсім не дивно те, що харчуючись такою поганню, вони так мало живуть. Справді, навіть і стільки вони не могли б прожити, як би їх не підтримував той напій і він дав зрозуміти рибоїдам, що йдеться про вино. Бо саме в цьому, сказав він їм, ефіопи поступаються перед персами.

23. А коли рибоїди запитали царя про життя і харчування ефіопів, він відповів їм, що більшість із ефіопів досягають ста двадцяти років(1), а деякі з них живуть навіть і ще довше, а харчуються вони вареним м'ясом, а п'ють молоко. А оскільки підглядачам

здалося дивним те, що він сказав про вік, він, кажуть, повів їх до одного джерела, водою якого миються ефіопи і стають оліїстими, ніби їхня вода була олією. А від джерела виходив такий аромат, як від фіалок. І дивна річ, казали підглядачі, вода цього джерела була такою легкою, що на її поверхні ніщо не могло триматися, ні дерево, і ніщо інше з того, що легше за дерево, але все це тонуло у воді і спускалося на дно. Коли та вода справді така, як про неї розповідають, тоді через це вони довгорічні, бо впродовж усього свого життя вони користуються нею. Скоро вони віддалилися від джерела, кажуть, що він повів їх до в'язниці, де усі ув'язнені були закуті в золоті кайдани (2). В тій країні ефіопів мідь є дуже рідкісним і дорогоцінним металом із усіх інших. Отже, підглядачі побачили і в'язницю і трапезу сонця.

24. Після цього вони, нарешті, відвідали і їхні гробниці, що їх вони споруджують із скла(1) в такий спосіб. Спершу вони висушують померлого, як я сказав, як це роблять єгиптяни, або якимось по-іншому. Згодом обкладають його гіпсом і потім іззовні розмальовують його фарбами, зображаючи якомога точно його зовнішність, а потім утуляють у порожню всередині хрустальну колону: хрусталу в їхній країні багато і він легко обробляється. І оскільки труп знаходиться там усередині колони і його можна бачити і він зовсім не смердить і не завдає ніякої іншої прикрості, і можна бачити все голе тіло померлого. Цілий рік цю колону тримають у домі всі його найближчі родичі, і подають йому всякі первинки і приносять йому жертви. Згодом цю колону відносять і ставлять її за містом.

25. Усе це бачили підглядачі і повернулися. Коли вони принесли ці відомості, Камбіс одразу запалився гнівом і вирушив у похід проти ефіопів(1), навіть не давши наказу запитися харчами і не зваживши на те, що цей похід буде майже на край світу. І шалений, яким він був, людина не в своєму розумі, щойно він почув повідомлення рибодів, він ринув у похід. Еллінам, які були в його війську, він наказав чекати в Єгипті, а всю піхоту він повів у похід разом із собою. Коли в поході він прибув у Фіви, він відокремив одну частину свого війська в п'ятдесят тисяч воїнів і дав наказ їм поневолити аммонійців і спалити пророче святилище Зевса, а сам він із рештою війська вирушив проти ефіопів (2). Проте військо не пройшло і п'ятої частини шляху, і невдовзі в них вичерпалися харчі, і після того вони почали поїдати в'ючних тварин, але і їх не вистачило. Якби, побачивши це Камбіс, зваживши на свої сили, повернувся б із своїм військом, після тієї помилки, яку він зробив ізпочатку, він був би розумною людиною. Але тепер він нічого не брав до уваги і весь час посувався вперед. А його воїни все, що могли взяти на землі, ідучи, споживали трави. Проте, коли вони прийшли до пісків, деякі з них учинили щось жахливе: з десятих воїнів вони за жеребом обирали одного і пожирали його. І коли про це довідався Камбіс, він злякався, чи не з'їдять вони один одного і, припинивши похід проти ефіопів, повернувся до Фів, втративши багато воїнів. Із Фів він прибув до Мемфіса і дозволив еллінам відпливти на батьківщину.

26. Так закінчився похід проти ефіопів. А та частина війська, яку він послав проти аммонійців, виступивши з проводарями з Фів, можна сказати з певністю, що прибула до міста Оасія(1), в якому живуть самосці, що, як кажуть, належать до Айсхріонійської

філи, і воно розташоване від Фів на відстані семи днів шляху в пустелі. Цей край називається еллінською мовою Острів Блаженних. Отже, кажуть, що до цього місця прибуло військо, але звідти, куди вони пішли далі і що з ними сталося, крім відомостей, які подають аммонійці і ті, що про це чули від них, ніхто не може сказати, бо і до аммонійців вони не дійшли і назад не повернулися. А самі аммонійці ось що кажуть: скоро це військо вирушило з Оасія і пішло пустинею проти них, деś на середині шляху між ними і Оасієм, коли воїни обідали, дмухнув нечуваної сили південний вітер і кучугурами піску (2), які він підняв, засипав військо і так воно загинуло. Така була доля цього війська за словами аммонійців.

27. Щойно прибув до Мемфіса Камбіс, як у Єгипті з'явився Апіс(1), якого елліни називають Епафом. І одразу як він з'явився, єгиптяни одяглися в найкращі свої вбрання і почали святкувати. Скоро побачив Камбіс, як єгиптяни зраділи, йому спало на думку, що це вони радіють із приводу його нещастя і в зв'язку з цим він запросив до себе представників мемфіської знаті. Коли вони прийшли до нього, він їх спитав, чому це перший раз, як він був у Мемфісі, єгиптяни досі такого не робили, а тепер після його повернення, коли він утратив таку велику частину війська, вони розвеселилися. Вони пояснили йому, що до них з'явився бог, який звичайно з'являється дуже рідко, а коли він приходить, тоді всі єгиптяни радіють і святкують.. Коли це почув Камбіс, він сказав їм, що всі вони брехуни і як брехунів він покарає їх смертю.

28. Щойно він повбивав їх, він запросив до себе жерців. І оскільки і жерці дали йому таку саму відповідь, він сказав, що хоче сам це з'ясувати, чи справді з'явився до єгиптян якийсь лагідний бог. Так він сказав і наказав жерцям привести Апіса і вони звичайно пішли за ним, щоб його привести. Цей Апіс, Епаф, теля, що його народила корова, якій заборонено мати в своєму череві інший плід. Єгиптяни кажуть, що на цю корову з неба падає блискавка і від неї вона народжує Апіса. Це теля, що його занивають Апісом, має такі ознаки(1): воно чорне і на лобі в нього білий трикутник, на спині в нього є образ орла, на хвості в нього подвійні волосини, а під язиком — образ жука.

29. Ледве жерці привели до нього Апіса, Камбіс, немов би його охопило божевілля, витяг меч, маючи намір уразити Апіса в череву, але штрикнув його в стегно, засміявся і сказав жерцям: "Тупоголові люди, хіба бувають боги такі, як оцей із кров'ю і з м'ясом і щоб їм було боляче від удару мечем? Які є єгиптяни і такий, звичайно, в них бог, але так легко я вам не дозволю глузувати з мене, це так вам не обійдеться". Так він сказав і наказав тим, що таке роблять, відшмагати жерців і кожного єгиптянина, який ще святкує, схопити та вбити. Так, звичайно, перервалася єгипетське свято, жерців було покарано, і Апіс у святилищі, поранений у стегно, помер. Помер він від рани, а жерці потай від Камбіса поховали його(1).

30. А Камбіс, як кажуть єгиптяни, не минуло і багато часу від того злочину, остаточно збожеволів, хоч і до того не був, певне, сповна розуму. Перше його безумство поширилося на його брата Смердія(1), який був від одних із ним матері та батька. Із Єгипта він відіслав його до Персії через заздрість, бо той був єдиним персом,

що спромігся натягнути навіть лише двома пальцями лук, який принесли рибоїди від Ефіопа. З інших персів ніхто не міг цього зробити. Скоро Смердій відбув до Персії, Камбіс побачив такий сон: йому здалося, ніби прийшов вісник із Персії і сповістив його, що Смердій сидить на царському троні і головою торкається неба. Через цей сон він злякався, як би його брат не вбив його і не відібрав у нього царську владу. І щоб запобігти цього, він послав до Персії найбільш довірену людину серед усіх у Персії, Пре-кхаспа, аби той убив його брата. І той прибув у Суси і вбив там Смердія (2). Інші кажуть, ніби Прекхасп повів Смердія на полювання і там його вбив, а ще інші, ніби той завів його до Червоного моря і втопив його.

31. Отже, кажуть, оце був перший злочин, що його вчинив Камбіс, а другим було вбивство його сестри(1), яка поїхала за ним у Єгипет і яка була також йому за жінку, хоч і була його сестрою від тих самих батька та матері(2). І ось як він із нею побрався. Перед тим у персів ще зовсім не було звичаю брати собі за жінок своїх сестер. Камбіс закохався в одну із своїх сестер і, бажаючи одружитися з нею, замислив зробити таке, що зовсім не було згодним із звичаєм. Він запросив до себе царських судей і запитав їх, чи існує якийсь закон, що дозволяв би тому, хто хоче, одружитися з своєю сестрою. Царськими суддями були видатні серед персів люди і були вони суддями на все життя, або доти, поки не виявилось б, що вони вчинили щось протизаконне. Вони виносять вироки персам і тлумачать успадковані від предків закони, і всі такі справи проходять через їхні руки. Отже, коли їх запитав Камбіс, вони дали йому відповідь водночас і справедливу і безпечну для них. Вони сказали, що вони не знають закону, який дозволяв би співжиття брата з сестрою, але знають інший закон, згідно з яким цар персів має право робити все, що йому завгодно. В такий спосіб вони не скасували через страх перед Камбісом закон і не загубили своє життя, бажаючи оборонити закон, на" додаток до першого вони знайшли інший закон, що був сприятливим для того, хто хотів би зашлюбитися з своєю сестрою. Отже, тоді Камбіс узяв шлюб із тією, яку покохав, але не минуло багато часу, як він узяв собі іншу (3) свою сестру, молодшу з обох тих, як я сказав, яка поїхала з ним У Єгипет, і вбив її.

32. Щодо її смерті і щодо смерті Смердія існують два перекази. Елліни розповідають(1), що Камбіс улаштував бій між левенятком і цуценятком і цей бій спостерігала також і та його жінка. Цуценя було вже переможено, коли його братик, інше цуценя, порвало мотузку, якою було прив'язано, і прийшло на допомогу першому, і коли їх стало вже двоє, вони перемогли левеня. І Камбіс, кажуть, дивився на це і радів, але його жінка, що сиділа обіч нього, заплакала. Це помітив Камбіс і спитав її, чому вона плаче, а вона відповіла, що побачила щеня, яке допомогло своєму братикові, і заплакала, бо згадала про Смердія, що не мав, як їй сказали, нікого, хто міг би йому допомогти. Отже, через це, що вона сказала, її вбив Камбіс, як кажуть елліни. Проте, єгиптяни кажуть, що коли царське подружжя сиділо за столом, жінка взяла жмут латуку, обскубла листя і потім запитала свого чоловіка, як йому здається кращим латук, із листям, чи без листя, і той відповів, що з листям латук є кращий, а вона сказала тоді: "Проте, ти зробив те, що сталося з цим латуком, ти оголив рід Кіра". Тоді

Камбіс розлютився, як кажуть, кинувся на неї, а вона була вагітною, викинула дитину і померла.

33. Таке зробив Камбіс із своїми близькими, чи це було через убивство Апіса, чи то з іншої причини, бо багато лиха часто трапляється з людьми! Кажуть ще, що в Камбіса від народження була страшна хвороба, яку дехто називає священною хворобою(1). Отже, зовсім не є неймовірним, що коли тіло вражене такою тяжкою хворобою, тоді і розум не може бути здоровим.

34. Інші безумства він учинив над іншими персами, і я про них тут згадаю. Отже, кажуть, що Камбіс сказав Прексаспові, котрого він шанував більше, ніж будь-кого іншого, який переказував йому повідомлення, а ще будучи дитиною, став Камбісовим чашником, а це не мала честь, і ось що він сказав Прексаспові: "Прексаспе(1), за яку людину вважають мене перси і що вони про мене кажуть?" Той, кажуть, так відповів йому: "О владарю! За все взагалі тебе дуже хвалять, лише кажуть, що ти маєш надто велику прихильність до вина". Звичайно, той це казав про персів, але Камбіс розгнівався і відповів йому: "Тепер, як я бачу, перси кажуть, ніби я захопився вином і вже не сповна розуму, але з'їхав із глузду. Отже, те, що вони казали перед тим, це була неправда". Бо перед тим, там, де зібралися різні перси і Крез із ними, Камбіс запитав їх, якщо порівняти його з його батьком, то як вони його оцінюють. І вони відповіли, що він кращий за свого батька, бо йому підвладне і все, що мав той, а крім того він завоював Єгипет і панує на морі. Так сказали перси, але Крез, що був там і якому не сподобалася думка персів, так сказав Камбісові: "Мені, сине Кіра, не здається, що ти однаковий із твоїм батьком, бо ти не маєш такого сина, якого мав він". Камбіс був дуже задоволений, почувши ці слова і хвалив сказане Крезом.

35. Оце пригадав Камбіс, розлютився і розлючений сказав Прексаспові: "Ну, з'ясуй, чи перси кажуть правду, чи, закидаючи мені таке, самі вони божевільні. Отже, якщо я стрільну в твого сина, що стоїть там перед дверима, і влучу йому просто в серце, тоді можна сказати, що все, що вони там кажуть — це порожні слова. Але якщо я не влучу, ти скажеш, що перси кажуть правду, і тоді я не сповна розуму". Так він нібито сказав, натягнув лук і вистрілив у Прексаспового сина(1), а коли той упав як мертвий, він наказав розтяти його тіло і знайти в ньому те місце, в яке він улучив. Коли його було знайдено і виявлено, що стріла попала в саме серце, Камбіс, кажуть, засміявся і, сповнений радості, сказав батькові вбитого: "Прексаспе, тепер ти ясно бачиш, що я не божевільний і що перси не сповна розуму. А тепер скажи мені, чи ти ще бачив якусь іншу людину на світі, яка була б таким уп-равним лучником?" І Прексасп, кажуть, бачачи, що він має справу з божевільним і побоюючись за своє життя, сказав: "Владарю, я мушу тобі сказати, що навіть сам бог, я гадаю, не може так влучно стріляти". Таке зробив тоді Камбіс, а іншим разом він наказав схопити дванадцять персів із найзнатніших і без жодної важливої причини наказав їх закопати живих головами наниз.

36. Коли Камбіс учинив такі злочини, лідієць Крез визнав за свій обов'язок напутити його такими словами: "Царю мій, не дозволяй собі, щоб твій вік і твої

збочення керували твоїми вчинками, стримуй себе, обмежуй себе. Це добре бути передбачливим, а передбачливість властива розумній людині. Проте, ти хапаєш людей без жодної істотної причини, твоїх співгромадян і вбиваєш, їх, убиваєш і їхніх синів. І якщо ти так робитимеш, дивись, якби перси не повстали проти тебе. Твій батько, Кір, дав мені багато доручень і просив мене, щоб я тебе напучував і радив би тобі те, що вважаю за добре". Звичайно, Кір давав йому такі вказівки, висловлюючи цим свою любов до сина, але Камбіс так відповів Крезові: "Ти наважуєшся давати мені поради, ти, який учинив таке з твоєю батьківщиною, і таку пораду дав моєму батькові, коли сказав йому перейти через ріку Аракс і виступити проти масагетів, а вони хотіли вступити в нашу землю? І так, як поганий правитель своєї батьківщини, яким ти був, ти загубив і себе, загубив і Кіра, що тебе послухав, але тепер ти від мене не втечеш, бо вже давно я шукаю приводу, щоб тебе позбутися". Так він сказав і протяг руку за луком, щоб стріляти в нього, але Крез підвівся і кинувся тікати. А Камбіс, не спромігшись вистрілити в нього, наказав слугам схопити Креза і вбити. Проте слуги, знаючи Камбісів характер, взяли Креза і добре сховали його з такою думкою: якщо Камбіс схаменеться і спитає про Креза, тоді вони приведуть його до нього і одержать за це винагороду, бо вони залишили Креза живим, а якщо він не одумається, тоді вони його вб'ють. І сталося так, що не минуло і багато часу після цієї події і Камбіс запитав про Креза і слуги, щойно довідалися про це, повідомили його, що той живий. Камбіс сказав, що радий тому, що Крез урятувався, але тих, які його врятували, він не залишить непокараними, але вб'є їх. І так він і зробив.

37. Багато безумств учинив Камбіс і над персами і над своїми спільниками. Бувши в Мемфісі, він розкривав давні гробниці і обстежував трупи. Серед усього іншого він зробив і таке: він зайшов у святилище Гефеста(1) і всіляко знущався з статуї бога і це тому, що статуя Гефес-та дуже схожа на фінікійських патаків (2), які бувають у фінікійців на носах їхніх кораблів. Хто їх не бачив, я йому поясню: вони є зображеннями карликів. Зайшов він також у святилище Кабірів, куди не дозволяється заходити нікому, крім жерця. І він усіляко знущався з цих статуй, а потім їх спалив. Ці статуї схожі на статуї Гефеста, і кажуть, що Кабіри його сини.

38. Отже, з усього цього я роблю висновок, що Камбіс був пойнятий дуже небезпечним шалом, бо інакше йому не спало б на думку знущатися з святилищ і звичаїв. Бо якби запропонувати всім людям вибрати найкращі з усіх звичаїв і добре розглянути всі їх по черзі, то кожний віддав би перевагу перед іншими своїм звичаям. Адже кожна людина вважає, що її звичаї незрівнянно кращі за всі інші. Отже, все це цілком природно і лише божевільний може знущатися з чужих звичаїв, і ніхто інший. Те, що всі люди мають таку думку, про яку я щойно згадав, можна впевнитися і з інших прикладів і, насамперед, із такого. Дарій, коли він був царем, запросив до себе еллінів, що були в його країні і запитав їх, скільки грошей вони хотіли б, щоб він їм дав, якщо вони з'їдять тіло свого померлого батька. Вони відповіли йому, що цього вони ніяк не можуть зробити. Дарій після цього запросив до себе індусів, які називаються каллатіями, знаючи, що вони їдять своїх померлих батьків, і спитав їх у присутності

еллінів, які зрозуміли його з допомогою перекладача, скільки грошей вони хотіли б одержати, коли помре їх батько і вони сплять його тіло. Всі вони голосно закричали і попросили його про це не казати. Отака є сила звичаю і, гадаю, що добре сказав Піндар в одному своєму творі, написавши, що звичай (2) — це цар над усім.

39. На той час, коли Камбіс виступив проти Єгипту, лакедемонці також виступили проти Самоса і Полікрата(4), сина Аяка, який, піднявши повстання, захопив Самос (2) і спершу поділив державу на три частини і дві з них передав своїм братам Пантагнотові і Сілосонові, але потім убив одного, а другого молодшого, Сілосонта, вигнав і заволодів усім Самосом. Ставши владарем Самоса, він склав союз із Амасієм (3), царем Єгипту, пославши йому дари і прийнявши від нього його дари. І незабаром могутність Полікрата почала настільки зростати, що його слава поширилася в Іонії та по всій Елладі. Бо де б він не воював, усюди він мав успіх. У нього було сто п'ятдесятивесельних кораблів (4) і тисяча лучників. Він нападав і брав у полон усіх без розбору. Бо, він казав, що він зробить більшу послугу своєму другові, коли віддасть йому те, що взяв, аніж коли б він у нього нічого не брав. Наслідком цього було те, що він заволодів багатьма островами і багатьма містами на суходолі. Серед інших, кого він переміг у морській битві, були і лесбосці, які прийшли з усім своїм військом на допомогу мілетянам (5), і їх він узяв у полон, і це вони в кайданах прокопали рів навколо фортеці на Самосі.

40. І я не знаю, як ці великі успіхи Полікрата звернули на себе увагу Амасія і він занепокоївся. І оскільки щаслива доля Полікрата дедалі, то більш йому сприяла, Амасій вирішив написати йому листа, послав листа на Самос, а в ньому було таке: "Амасій каже оце Полікратові. Звичайно, дуже приємно довідуватися про те, що твій друг і спільник гараздує, але твої великі успіхи мені не подобаються, бо я знаю, що божество буває заздрисним. Як на мене, я волів би краще, щоб мої справи і справи тих, кого я люблю, інколи йшли добре, а інколи щоб не все було гаразд, і так мені хотілося б жити з перемінами, ніж в усьому мати успіх. І це тому, що я досі не чув про людину, яка б у всьому була щасливою, а наприкінці з нею не трапилося б чогось поганого, дуже поганого. Отже, коли хочеш мене послухати, вчини з твоєю долею, що так тобі сприяє, ось що: подумай добре і знайди щось, яке для тебе дуже дороге і якби ти його втратив, то було б дуже боляче твоїй душі. Викинь це так, щоб його більше не було на світі. І якщо після цього матимеш наперемінно щасливі випадки та нещасливі, спробуй заспокоїться, як я тебе навчив".

41. Скоро прочитав Полікрат ці слова, зрозумів, що порада, яку дав йому Амасій, правильна і почав домірковуватися, що саме з його скарбів, якби він загубив, то найбільш боляче було б його душі. Нарешті, домірковуючися, він знайшов таке і була в нього каблучка в золотій оправі з смарагдом, твір сина Телеклеса самосця Теодора. Отже, він вирішив, що буде гаразд, якщо він її втратить, і ось що він зробив: він сів на п'ятдесятивесельний корабель із веслярами і наказав їм вийти у відкрите море. І коли вони віддалилися від острова, перед усіма, хто були там із ним, він зняв каблучку і кинув у море. Так він зробив, повернувся додому і оплакав свою долю.

42. Проте, за чотири чи п'ять днів після цієї події з ним сталося таке: один рибалка спіймав велику і чудову рибу і вирішив, що буде добре принести її як подарунок Полікратові. Отже, він узяв її і приніс у палац і сказав, що бажає бути допущеним до Полікрата і коли його допустили, він підніс йому рибу і сказав: "Царю мій! Коли я спіймав оцю рибу, я вирішив, що не гаразд буде віднести її на базар, хоч, правду сказати, я живу з продажу риби, але мені здалося, що вона підходить для тебе і для твоєї посади. Отже, я її приніс і передаю її тобі". Полікрат зрадів, почувши ці слова, і відповів йому: "Ти зробив дуже добре і я двічі дякую тобі: за твої слова і за твій подарунок і запрошую тебе до мене на обід"(1). Рибалка, звичайно, визнав це за велику честь для себе і пішов додому. Але коли слуги розкрили рибу, то знайшли в її шлунку Полікратову каблучку. Щойно вони це побачили, взяли її і, радісні, швидко побігли до Полікрата і, передавши йому каблучку, розповіли, як її було знайдено. А він, зрозумівши, що це від бога, написав у листі, що він зробив і як знайшли каблучку, а написавши, відіслав листа до Єгипту.

43. Щойно Амасій прочитав листа, якого йому прислав Полікрат, як він зрозумів, що неможливо людині врятувати іншу людину від того, що з нею станеться, і що Полікрат, якому щастить в усіх справах, бо навіть і те, що він викидає, знаходить, не може добре закінчити життя. І він послав вісника на Самос і сказав Полікратові, що він розриває дружбу з ним. Це він зробив із такої причини: якщо з Полікратом станеться якесь жахливе нещастя, то йому, його друзів, буде дуже скрутно.

44. Отже, проти цього Полікрата, що був таким щасливим, пішли війною лакедемонці, бо їх запросили самосці, які пізніше заснували Кідонію на Криті. Тоді потай від самосців Полікрат послав до Камбіса, який збирав військо в похід проти Єгипту, людину з дорученням попросити Камбіса, щоб той прислав когось на Самос, і зажадав від нього військової допомоги. Скоро почув про це Камбіс, як він охоче послав на Самос вісника просити Полікрата прислати йому в похід до Єгипту військо на кораблях. І Полікрат тоді вибрав серед громадян тих, які, на його думку, були підозрілими і могли підняти повстання. І послав він їх на сорока тріерах і водночас повідомив Камбісові, щоб той не дав їм змоги повернутися на Самос.

45. Тепер інші кажуть, ніби самосці, яких послав Полікрат, не прибули до Єгипту, але, опинившись з своїми кораблями біля Карпато-су(1), порадилися між собою і вирішили, що буде розсудливим не пливти далі. Інші кажуть також, ніби вони прибули до Єгипту і звідти, хоч за ними стежили, вони повтікали. Коли вони припливли на Самос, їх зустрів із своїм флотом Полікрат, відбулася битва, і ті, що повернулися, перемогли і висадилися на острів, але в битві на суходолі зазнали поразки і від'їхали до Лакедемону. Є також й інші, які кажуть, ніби ті, що повернулися з Єгипту, перемогли Полікрата, але я не гадаю, що це правда. Бо зовсім не було потреби запрошувати лакедемонців, коли вони були певні, що самі подолають Полікрата. Крім того, зовсім неймовірно, щоб той, у кого було стільки найманців і своїх лучників, був переможений самосцями, що повернулися, яких було так мало. Дітей і жінок громадян, підвладних Полікратові, він зібрав на пристані і був готовий, якби громадяни покинули його і

перейшли на бік тих, що поверталися, підпалити їх там разом із пристанею.

46. Коли прибули до Спарти вигнані Полікратом, вони прийшли до архонтів(1) і почали докладно розповідати про велику скруту, в якій вони опинилися. Проте спартанці спершу, вислухавши їх, відповіли, що вони забули сказане на початку самосцями, а сказане наприкінці не зрозуміли. Після цього самосці прийшли вдруге до них і нічого не сказали, тримаючи порожній клунок і показуючи, що клунок вимагає собі борошна (2). Спартанці їм відповіли, що в даному разі навіть було зайвим слово клунок. Нарешті, вони вирішили подати самосцям допомогу.

47. Згодом лакедемонці підготувалися і вирушили в похід проти Самосу, як кажуть самосці, щоб виконати своє зобов'язання, бо самосці перед тим допомогли їм у війні проти мессенців(1). Але за словами лакедемонців, вони пішли в похід не стільки, щоб подати допомогу самосцям, скільки, щоб помститися за те, що в них було викрадено кратер (2), який вони везли Крезові, і за панцер, котрий послав їм як дар Амасій, цар Єгипту. Отже за рік перед тим у них украли кратер і самосці викрали панцер. Він був льняний і з багатьма зображеннями і гаптований і також із бавовною. А те, чим він був зокрема визначним: кожна нитка цього панцера, хоч і була тонка, але складалася з інших трьохсот шістдесяти ниточок і всі вони були помітні. Схожий на нього був ще один панцер, який Амасій присвятив ліндоській Афіні.

48. В поході проти Самосу охоче взяли участь і корінфяни, бо за три покоління(1) до цього походу самосці їх скривдили (це сталося саме тоді, коли було вкрадено кратер). Тоді Періандр, Кіпселів син, послав у Сарди до Аліатта триста хлопців із найзнатніших родин із Керкіри, щоб їх там оскопили. Корінфяни, які везли хлопців, припливли до Самосу, а коли самосці довідалися про причину, для чого їх везли до Сардів, спершу порадили хлопцям прибігти до святилища Артеміди, а потім не дозволяли витягнути благальників із святилища. А корінфяни не допускали давати їжу хлопцям. Через це самосці влаштували свято, якого вони додержують і дотепер так само, як і тоді. Отже, коли наставала ніч, поки в святилищі залишалися благальники, самосці влаштовували танки дівчат і юнаків і під час танків вони неодмінно приносили з собою пироги з кунжутом і медом, щоб їх порозхапували керкірські хлопці і щоб їм було що їсти. І це вони продовжували робити, поки сторожі хлопців, корінфяни, покинули їх і пішли геть. А самосці відвезли хлопців назад на Керкіру.

49. Якщо після смерті Періандра корінфяни були в добрих стосунках із керкірцями, то корінфяни не прийшли б на допомогу в цьому поході проти Самосу, ось із якої причини. Проте відтоді, як корінфяни заснували колонію на острові, хоч вони були спільного походження одні з одними(1), але ніколи не жили в злагоді. Отже, з цієї причини корінфяни точили зуби на самосців. І Періандр обрав хлопців знатних керкірців і послав їх до Сардів, щоб їх там оскопили через помсту. Бо перед тим керкірці перші вчинили проти нього злочин.

50. Коли Періандр(1) убив свою дружину Меліссу, сталося так, що його крім цього спіткало ще інше нещастя. Від Мелісси в нього було двоє синів. Один був сімнадцяти років, а інший вісімнадцяти. Цих синів запросив до себе батько їхньої матері, Прокл,

який був тираном в Епідав-рі, і пригостив їх у себе, що було цілком природно, бо вони були дітьми його дочки. Проте, коли він відсилав їх назад до їхнього батька, проводжаючи їх, він їм сказав: "Чи ви знаєте, діти мої, хто вбив вашу мати?" Цим словам старший син не надав ніякого значення, проте молодший, якого звали Лікофроном, щойно почув оце, так зажурився, що коли прибув у Корінф, навіть не привітав свого батька, бо вважав його за вбивцю своєї матері, і коли той почав розмовляти з ним, не відповідав йому, а коли той запитав його, чому він мовчить, не дав батькові жодного пояснення. Нарешті Періандр дуже розсердився і прогнав його з дому.

51. Скоро він його прогнав, він почав розпитувати старшого сина, що сказав їм батько їхньої матері. Той розповів Періандрові, що дід прийняв їх із великою радістю, а що сказав їм Прокл, коли відсилав їх назад, на це він не звернув уваги і не пригадує цього. Проте, Періандр сказав, що зовсім неможливе, щоб той не нав'язав їм якусь думку, і продовжував розпитувати його. А той, нарешті, пригадав і переказав йому. Щойно почув це Періандр, він не схотів виявити ніякої поблажливості до свого сина і послав людину туди, де перебував його син, щоб прогнати його звідти і заборонити людям тримати його як гостя в домі. А коли ті люди його вигнали, він пішов до іншого дому і інші так само прогнали його від себе, бо Періандр загрожував усім, хто прийняв би в себе його сина, і наказав проганяти його. Коли його проганяли звідусіль, він пішов до дому одного з своїх друзів і там його як сина. Періандра прийняли, хоча і побоювалися його батька.

52. Нарешті Періандр зробив оголошення: хто прийме в своєму домі його сина, або хто розмовлятиме з ним, той повинен сплатити святилищу Аполлона пеню, іікусь суму грошей. Отже, згідно з цим оголошенням ні розмовляти з його сином ніхто вже не хотів, ні приймати його в своєму домі. А втім він і сам не вважав за справедливе намагатися зробити заборонене, але терпляче ходив там від колонади до колонади. Проте на четвертий день, коли його побачив Періандр нещасливого, обдертого, немитого та голодного, він зглянувся на нього, якимось утамував свій гнів, наблизився до нього і сказав: "Сине мій! Що з двох можливостей для тебе краще, чи такі злидні, в яких ти тепер перебуваєш, чи поводитися як личить твоєму батькові і успадкувати владу і всі блага, що я їх тепер маю? Але ти, мій син і цар щасливого Корінфа, обрав для себе життя волоцюги, повставши проти мене в своєму гніві. Якщо справді нас спіткало лихо, через яке ти маєш підозру, то це також і моє нещастя, бо воно мене найбільш обходить, оскільки я його провинник. Але тепер, коли ти зрозумів, наскільки краще людині, якій заздять, ніж тій, яку жаліють, а також, що значить сваритися з своїми батьками та з сильнішими, повертайся додому!" Цими словами намагався Періандр прихилити до себе свого сина, але той сказав Періандрові, що він повинен сплатити священну пеню богам, бо розмовляв із своїм сином. Коли Періандр зрозумів, що ненависть його сина непереборна і неусувна, він спорядив корабель і відіслав його до Керкіри, щоб більше не бачити його, а Керкі-ра була йому підвладна. Скоро відіслав його Періандр, він вирушив в похід проти свого тестя, Прокла, бо вважав, що той головний винуватець у

тому, що з ним сталося, здобув Епідавр і захопив самого Прокла як полоненого.

53. Минав час і Періандр старішав і зрозумів, що нема вже в нього сили займатися державними справами, і через це послав людей на Керкі-ру покликати Лікофрона, щоб той прийняв владу, бо не було в його старшого сина належної здібності і йому здавалося, що той недоумкуватий. Але Лікофрон не удостоїв відповіді людину, яка принесла це повідомлення. Періандр, мавши прихильність до цього юнака, послав ще одну людину, свою дочку, сестру Лікофрона, гадаючи, що той послухає її краще, ніж когось іншого. Вона прибула туди і сказала: "Дитино! Ти хочеш, щоб влада перейшла до інших і волієш краще розкидати майно нашого батька, ніж повернутися й узяти владу в свої руки? Вертайся додому і кинь шкодити самому собі. Погана річ упертість. Не прагни вилікувати лихо лихом. Більшість людей воліє краще бути поблажливими. І багато людей, бажаючи придбати материнське добро, втрачають батьківське. Царська влада — це не стала річ і багато є охочих до неї. А старий уже підупав. Отже, не віддавай свого добра іншим". Вона, звичайно, казала, щоб привабити його, як їй наказав її батько, але брат сказав їй у відповідь, що по и він знатиме, що його батько живий, він ніколи не повернеться до Корінфа. Коли дочка принесла Періандрові таку відповідь, він утретє послав вісника і повідомив, що сам він має намір переїхати на Керкіру, а сина запрошує як спадкоємця прибути до Корінфа і прийняти владу. На таких умовах Лікофрон погодився прибути в Корінф, а Періандр готувався приїхати на Керкіру. Але коли керкірці дізналися про всі подробиці цієї справи, щоб Періандр не приїхав до них, вони вбили юнака. Через це вбивство Періандр хотів помститися на керкірцях.

54. Лакедемонці з великим флотом прибули до Самосу і обложили його. Вони пішли на приступ до фортеці і захопили башту(1), що є там поблизу моря в передмісті. Але Полікрат, поспішивши на допомогу з численним військом, відкинув їх. Проте на горішній башті, розташованій на вершині гори, найманці і значна частина самих самосців зробили вилазку і деякий час відбивали лакедемонців, потім кинулися навітки, а лакедемонці, переслідуючи їх, повбивали.

55. Якби оце лакедемонці, що були там у той день, пішли за прикладом Архія та Лікопа, то вони здобули б Самос. Бо Архій і Лікоп сами, коли вбігли у фортецю самосців, кинулися туди слідом за ними. Проте їм перерізали шлях до відступу і їх було вбито всередині міста самосців. Я сам зустрівся і розмовляв(1) навіть із одним іншим Архієм, нащадком того Архія, в Пітані(2) (бо він походив із того дему). Він більше за всіх інших чужинців поважав самосців і свого батька, сказав він мені, і його прозвали самосцем, бо його батько, Архій(3), б'ючись хоробро, був убитий на Самосі. І він казав, що поважає самосців за те, що вони громадським коштом поховали його діда (4).

56. Лакедемонці, після того, як минуло сорок днів від початку облоги Самосу, не маючи в цій справі успіху, повернулися на Пелопоннес. Проте за іншим переказом, який поширився, але був цілком безпідставним, Полікрат накарбував багато місцевих монет із свинця, добре позолотив їх і дав лакедемонцям, а вони їх прийняли і нібито відпливли. Це був перший(1) військовий похід дорійців із Лакедемону до Азії.

57. Самосці знову пішли війною на Полікрата, але через те, що лакедемонці їх покинули і поїхали, вони також відпливли на Сіфнос(1), бо їм потрібні були гроші, а на той час справи сіфносців процвітали і вони були найбагатшими серед острів'ян, бо на їхньому острові були копальні(2) золота і срібла. І цього було в них стільки, що на десяту частину прибутків із копалень вони як присвяту побудували в Дельфах скарбницю(3), одну з найвизначніших. А гроші, які вони одержували щороку, вони самі розподіляли. Коли вони будували скарбницю, вони звернулися по оракул до пророчого святилища з запитанням, чи ті блага, що були в них тоді, будуть у них також протягом тривалого часу, і Піфія дала їм такий оракул:

"Мармуром білим засяють, коли пританеї сіфнійські,
Площа оточиться ним, але мудрому треба боятись
Засідки з дерева разом із вісником в шатах червоних".

Саме на той час сіфнійці побудували гарну агору і пританей із пароського мармуру (4).

58. Цей оракул сіфнійці не змогли зрозуміти, ні тоді одразу, ні тоді, коли прибули самосці. Отже, ледве наблизилися до Сіфносу самосці, як вони послали до міста корабель із посланцями. За давніх часів усі кораблі, було пофарбовано в червоний колір(1). І саме оце провіщала сіфній-цям Піфія, коли радила їм стерегтися дерев'яної засідки та червоного вісника. Отже, прийшли вісники і зажадали від сіфнійців, щоб ті дали їм позику в десять талантів, а через те, що сіфнійці відмовилися дати їм таку позику, самосці почали знищувати врожаї їхніх полів. Щойно про Це дізналися сіфнійці, як прибігли, щоб прогнати самосців, сталася битва, в якій сіфнійців було переможено. Багатьом із них самосці внеможливили відступ до міста. А згодом узяли від них викуп у сто талантів.

59. На ці гроші самосці купили в герміонців острів поблизу Пелопоннесу, Гідрію(1), і доручили охороняти його тройзенцям. А самі вони побудували на Криті Кідонію, хоч і припливли туди з метою прогнати закінтян із острова. І залишилися вони щасливо жити на ньому протягом п'ятих років. Отже, і ті святилища, що дотепер є ще в Кідонії, це вони їх побудували, і навіть храм Дік^іни. Але на шостий рік егінети разом із критянами перемогли їх у морській битві і позрізали носи їхніх кораблів, що мали форму кабанів, і помістили їх як присвяту в святилище Афін (2) на Егіні. А це зробили егінети через запеклу ненависть до самосців. Бо перед тим самосці за царювання Амфікрата (3) на Самосі вирушили були в похід проти Егіни і завдали багато шкоди егінцям, а й самі зазнали лиха від них. Оце було причиною.

60. Дуже затяглося моє оповідання про самосців, бо вони спорудили три твори, найбільші з тих, що існують у всій Елладі. Перший — це двобічний тунель, що починається від підніжжя одного горба заввишки в сто п'ятдесят оргій. Довжина цього тунелю сім стадій, а висота і ширина — вісім стіп. По всій його довжині прокопали ще один тунель глибиною у двадцять ліктів і завширшки в три стопи, а через нього по рурах проведено воду, яку беруть із великого джерела і провадять до міста(1). Будівельник цього тунелю був мегарець Евпалін, син Навстрофа. Отже, це один із трьох

творів. Другий твір — це мол навколо гавані в морі, заввишки в двадцять оргій, а довжина молу дві стадії і ще більше. А третій твір — це найбільший храм (2), який вони побудували і які я знаю. Першим його будівельником був Ройк (3), син Філея, самосець. Ось через що я трохи затягнув моє оповідання про самосців.

61. Коли Кірів син Камбіс перебував у Єгипті, будучи вже божевільним, проти нього повстали двоє братів магів, одного з яких Камбіс залишив як наглядча царського дому: А другий із них повстав, щойно почувши, що вбито Смердія і його смерть тримається у тайні, мало хто з персів знав його, а більшість уважала його за живого. Через це він вигадав такий план, щоб захопити царську владу. В нього був брат, разюче схожий на Смердія, Кірового сина, з яким він організував повстання, котрого Камбіс, незважаючи на кровне родство, наказав убити. І не лише той був схожий на Смердія, а й мав таке саме ім'я, Смер-дій. Цій людині маг Патізейт запаморочив голову, мовляв, він сам усе влаштує, і, взявши його, посадив на царський трон. Після цього він послав вісників у всі кінці держави, і зокрема і до Єгипту, щоб вони сповістили військо, що відтепер і надалі їм треба коритися Смердієві, сину Кіра, а не Камбісові.

62. Хоч як там було, і інші вісники зробили, звичайно, таке саме оголошення, а посланий до Єгипту (а на той час Камбіс із військом перебував в Агбатанах, що в Сирії(1)), вставши серед війська, оголосив наказ мага. Камбіс, почувши таке від вісника, подумав, що той каже правду і що його обдурих Прексасп (отже, коли він послав його вбити Смердія, він не вбив його, як йому тоді здалося), подивився на Прексаспа і сказав йому: "Прексаспе, так ти виконав моє доручення?" А той відповів: "Владарю, це неправда, нібито твій брат Смердій підняв проти тебе повстання, неправда і те, що від тієї людини може тобі бути якась мала чи велика неприємність. Адже я сам виконав твій наказ і поховав Смердія моїми власними руками. Отже, якщо воскресають померлі, можеш чекати на те, що проти тебе постане і мідієць Астіаг. Проте, якщо події відбуваються так, як і в минулому, нема чого лякатися, що від нього тобі буде щось неочікуване. Отже тепер,— на мою думку, нам треба наздогнати вісника, допитати його і дізнатися, хто його послав, щоб зробити нам таке оголошення — коритися цареві Смердію".

63. Так сказав Прексасп і, оскільки його думка сподобалася Камбісові, він негайно послав догнати вісника, його перехопили і повернули. Коли він прийшов, Прексасп спитав його: "Чоловіче, ти кажеш, ніби тебе послав Кірів син Смердій, але скажи мені тепер правду, чи сам Смердій дав тобі такий наказ, чи ти бачив його на власні очі, чи це тобі сказав якийсь його слуга? Скажи правду і йди тоді собі з миром". Той відповів: "Я сам Кірового сина Смердія не бачив відтоді, коли цар Камбіс відійшов до Єгипту. Але такий наказ дав мені маг, якого Камбіс призначив наглядачем царського майна, і порадив сказати вам, що той, хто дав цей наказ, є Смердій, син Кіра". Отже, вісник не сказав нічого неправдивого. Тоді Камбіс сказав: "Прексаспе, ти як чесна людина, виконав те, що я тобі доручив і не маєш жодної провини. Але, хто це такий, що повстав проти мене і присвоїв собі ім'я Смердія?" Той відповів: "Царю мій, я, здається мені, розумію, як це сталося: ті, що повстали, це маги, це той, кого ти призначив бути

наглядачем царського дому, Патізейт, і його брат Смердій".

64. Ледве Камбіс почув ім'я Смердія, як скаменів від правдивості Прексаспової промови і свого сновидіння, бо він у своєму сні побачив когось, хто приніс йому повідомлення, ніби Смердій сидить на царському троні, а голова його торкається неба. Він подумав, що несправедливо убив свого брата, і почав оплакувати Смердія. І коли вже оплакав, безутішний через це нещастя, скочив на свого коня, щоб якнайшвидше вирудитися в Суси проти мага. І коли він скочив на коня, відвалився наконечник піхов його меча(1), оголився меч і поранив йому стегно. Оскільки він поранив себе саме в тому місці, в якому він перед тим уразив єгипетського бога(2) Апіса, і йому здалося, що рана була смертельною. Камбіс спитав, як називається місто. Йому сказали — Агбатани. Адже перед тим він отримав оракул ще в місті Буто, що він закінчить своє життя в Агбатанах. І він, звичайно, гадав, що помре десь там у мі-дійських Агбатанах, де були всі його скарби, але оракул, як виявилось, мав на увазі сірійські Агбатани. І ледве він запитав про назву міста, як розхвилювався від події з магом і від рани, отямився, зрозумів значення оракула і сказав: "Тут судилося померти Камбісові, синові Кіра".

65. Тоді він лише це сказав, але за двадцять днів після того він покликав до себе найзнатніших із персів, що були там, і сказав їм такі слова: "Те, що я хотів, шановні перси, зберегти як найбільшу таємницю, тепер треба мені вам її відкрити. Отже, коли я був у Єгипті, я бачив сон і уві сні, хоч би я таке ніколи й не бачив, мені здалося, ніби з мого палацу прийшов вісник і переказав мені, що Смердій сидить на моєму царському троні і головою торкається неба. Тоді я злякався, що мій брат забере мою владу, і діяв радше через покvapливисть, ніж обміркувавши. Бо, як показали події, людська природа не може запобігти тому, що має відбутися, і я, безглуздий, послав до Сусів Прексаспа, щоб він убив Смердія. І коли я вчинив такий великий злочин, я був спокійний і зовсім не гадав, що тепер, коли позбувся Смердія, якась інша людина повстане проти мене. Я страшенно помилився в тому, що сталося, і був братовбивцею без жодної причини. І через усе це я втратив царську владу. Бо тепер маг Смердій, як мені провіщав бог у сновидінні, повстав проти мене. Отже, тепер, коли сталося те, що сталося, вважайте, що Смердій, син Кіра, більше не існує і царську владу над вами мають маги, той, якого я залишив наглядачем над моїм майном, та його брат Смердій. І тепер той, який мав неодмінний обов'язок допомогти мені в цій ганьбі, яку завдали мені маги, безчесно вбитий найближчими його родичами. Але тепер, коли його більше нема, шановні перси, мені необхідно, оскільки я відчуваю потребу звернутися до вас і оголосити, що я хочу, щоб відбулося після моєї смерті. Отже, я закликаю вас царськими богами(1) і залишаю вам мою останню волю, всім вам і зокрема тим, які присутні тут із роду Ахеменідів, не дозвольте, щоб влада знову перейшла до мідійців (2), але якщо вони захопили її хитрощами і утримують її, заберіть її від них хитрощами, а якщо вони захопили її силою, прикладіть усі зусилля і візьміть знову. Коли ви зробите те, що я вас прошу, я бажаю, щоб земля принесла вам плоди і щоб ваші жінки, ваша худоба були родючими, а ви були б вічно вільними. Але якщо ви не відберете від них владу і не спробуєте відібрати її, я проклинаю вас і нехай вас спіткає усе протилежне тому, що я

сказав, і нехай ще крім цього кожний перс матиме такий самий кінець як я". Це сказав Камбіс і почав оплакувати все, що він зробив.

66. Щойно перси побачили, як плаче їхній цар, як почали розривати на собі свої вбрання і плакати, і сумувати. Згодом його вразила гангрена і кістка та стегно загноїлися. Помер Камбіс, Кірів син, процарювавши всього сім років і п'ять місяців(1). І помер він без спадкоємців, не залишивши ні синів, ні дочок. Але перси, які там були, zostалися в цілковитій нерішучості, чи справді маги мають владу, чи навпаки, подумали вони, що Камбіс сказав це про смерть Смердія, щоб скерувати проти живого Смердія усіх персів.

67. Отже, вони вважали за цілком певне, що на троні сидить Смердій, син Кіра, бо і Прексасп заперечував цілком не двозначно, що він не вбивав Смердія, бо він уважав за небезпечно для себе тепер, коли помер Камбіс, сказати, ніби він власноручно вмертвив Кірового сина. Отже, після смерті Камбіса маг спокійно царював упродовж семи місяців, що залишалися до восьми років царювання Камбіса, бо його вважали за Смердія, Кірового сина, якого він був тезкою. За цей час він зробив багато добра всім підданцям, так що, коли він помер, усі мешканці Азії оплакували його, за винятком персів. Отже, маг розіслав вісників до всіх народів, над якими він владарював, і повідомив, що протягом трьох років їх не будуть брати на війну і вони не виплачуватимуть податків.

68. Це повідомлення він зробив одразу після захоплення царської влади, але на восьмий місяць виявилось, хто він такий. А сталося так. Отан(1) був сином Фарнаспа і за своїм походженням та багатством був одним із перших серед персів. Цей Отан перший запідозрив, що маг не був Смердієм, сином Кіра, але тим, ким він був справді. А такий висновок він зробив, по-перше, з того, що той ніколи не виходив із палацу (2) і, по-друге, з того, що він не запрошував до себе нікого з перських вельмож. Скоро він запідозрив оце і ось що зробив. Його дочку взяв собі за жінку Камбіс, а ім'я їй було Файдіма. Саме її взяв собі тоді маг і жив із нею, як із усіма іншими жінками Камбіса. Отже, Отан послав до неї людину з запитанням, щоб дочка сказала, з ким вона спить, чи з Смердієм, Кіровим сином, чи з кимсь іншим. І вона сказала йому, що сама не знає, бо ніколи не бачила Кірового Смердія і не знає, хто такий той, що з нею живе. І вдруге послав до неї Отан і сказав їй: "Якщо ти сама не знаєш Смердія, сина Кіра, спитай і довідайся від Атосси, хто він такий, із яким вона живе і вона і ти, бо вона звичайно за всяку ціну, принаймні, знає свого брата". На це йому відповіла його дочка: "Ні, з Атосою я не можу розмовляти, і не можу бачитися з жодною іншою жінкою, що тут перебувають, бо щойно прийшов до влади цей чоловік, хоч ким би він був, він нас усіх відокремив і одну помістив тут, а іншу там".

69. Коли про це почув Отан, йому стала яснішою справа. І він послав утретє до неї запитання: "Дочко моя! Якщо ти походиш із благородної родини, ти маєш обов'язок узяти на себе небезпечну справу, яку тобі доручає твій батько. Отже, коли справді це не Смердій, син Кіра, але той, за якого я вважаю його, тоді цього чоловіка, що спить із тобою і має владу над персами, було б несправедливо, якби він уникнув кари, треба,

щоб його було покарано. Тепер ось що ти мусиш зробити. Коли він спатиме з тобою і ти помітиш, що він міцно заснув, помацай його вуха і якщо побачиш, що в нього є вуха, тоді можеш бути певною, що живеш із Смердієм, сином Кіра, проте, якщо в нього їх нема, тоді ти живеш із магом Смердієм".

Файдіма послала до нього відповідь і сказала, що наражатиметься на велику небезпеку, коли це зробить, бо справді, якщо він не має вух і спіймає її на тому, що вона його обмацує, то він напевне її загубить. Незважаючи на це, вона це зробить. Це вона пообіцяла своєму батькові, що довершить цю справу. А цьому магові Смердію, Кір, Камбі-сів син, відрізав вуха, коли був царем, за якусь досить значну провину. Отже, ця Файдіма, виконала все, що пообіцяла батькові. Коли прийшла її черга спати з магом (бо перські жінки приходять до своїх чоловіків по черзі), вона прийшла і лягла, а коли сон остаточно подолав мага, вона помацала його вуха і переконалася, що в нього їх нема. Одразу, як розвиднилося, Файдіма послала до батька посланця із повідомленням, що сталося.

70. Тоді Отан покликав до себе Аспатіна і Гобрія, що були одними з найзнатніших персів і цілком надійними людьми, розповів їм про Це. Вони й самі, як виявилось, мали підозру, що так воно й було, а коли їм розтлумачив Отан, остаточно переконалися. І вони домовилися, що кожен із них довірить таємницю одному з персів, своєму приятелю, до якого має найбільшу довіру. Отже, Отан утаємничив Інтафрена(1), Гобрій — Мегабіза, Аспатін — Ідарна. їх стало шестеро, коли в Суси прибув Дарій (2), син Гістаспа, з Персії(3), бо правителем цієї країни був його батько. Отже, коли він прибув, то шестеро персів вирішили прилучити до своєї змови і Дарія. ?

71. Вони зібралися всі семеро, заприсяглися і почали обмінюватися думками. Коли прийшла черга Дарія висловити його думку, він сказав їм таке: "Я гадав, що лише я знаю, що той, хто є царем персів — маг, а Смердій, син Кіра, мертвий. І саме з цього приводу я поквапився прибути сюди, щоб підготувати вбивство мага. Але оскільки вийшло так, що і ви це знаєте, то мені здається, що нам треба діяти негайно і не відкладати цю справу, бо затримка не буде нам на користь". На це відповів Отан: "Сине Гістаспа! Ти син благородного батька і, бачу, і сам ти доводиш, щоб ніхто інший не випередив мене, коли я піду до мага".

72. Оскільки Отан побачив, що Дарій поспішає, він відповів йому: "Через те, що ти примушуєш нас поспішати і не дозволяєш затримуватися, то розтлумач нам, у який спосіб ми зможемо увійти до палацу та вбити їх. Бо я гадаю, ти знаєш, що там є сторожі і якщо ти їх не бачив, то чув про них. Як ми спроможемося пройти повз них? Дарій відповів: "Отане, звичайно є багато речей, які не можна пояснити словами, але лише ділами. Але є також інші, що їх можна пояснити словами, але від цього не буває якогось доброго результату. Отже, знайте, що неважко пройти повз сторожу, яку там поставлено. Бо, з одного боку, через наше суспільне становище не може бути там когось, хто б нам не дозволив пройти, зважаючи на це чи боячись догани, з другого боку, я маю цілком обґрунтований привід, щоб пройти в палац: я скажу, що прибув із Персії з повідомленням цареві від мого батька. Інакше кажучи, там, де треба збрехати,

можна збрехати(1). Бо ми прагнемо добитися одного, щоб усі — і перші, і другі — говорили правду. Отже, перші тоді кажуть неправду, коли мають від того якусь користь, а інші знову-таки кажуть правду, щоб цією правдою досягти чогось корисного для себе і щоб їм більше довіряли. Так, не застосовуючи однакових засобів, ми досягаємо однакової мети. Втім, коли не йдеться про те, щоб досягти користі, тоді байдуже, чи той, хто каже правду, збрехав би, чи брехун сказав би правду. Отже, хто із сторожів нас пропустить, тому буде добре, а хто чинитиме опір, із тим ми поводитимемось як із ворогом і силоміць увійдемо, і завершимо нашу справу".

73. Після того Гобрій сказав: "Дорогі друзі! Коли ще, як не тепер, ми матимемо нагоду завоювати владу або загинути, борячись за неї? Адже ми, перси, перебуваємо тепер під владою мідійського мага та ще безвухого. Ті з вас, хто був під час хвороби Камбіса, неодмінно пригадуєте, я думаю, які прокляття накликав він на персів в останні хвилини свого життя, якщо вони не намагатимуться відвоювати владу. Тоді ми не поставилися до його слів із належною увагою, гадаючи, що Камбіс казав це, щоб нас облудити. А тепер я голосую за те, щоб ми послушали Дарія і не розійшлися з наших зборів, але пішли одразу проти мага". Так сказав Гобрій і всі ухвалили його думку.

74. Поки вони це обговорювали, маги подумали і вирішили притягти на свій бік Прексаспа(1), по-перше тому, що Камбіс завдав йому страшного лиха, вбивши стрілою його сина, по-друге тому, що лише він знав про смерть Кірового сина, Смердія, бо власноручно вбив його, і нарешті тому, що Прексаспа дуже шанували перси. З таких причин вони його покликали і намагалися зробити своїм другом. Вони спершу зв'язали його клятвою і обіцянкою бути їм вірним, і що він зберігатиме таємницю та ніколи не скаже жодного слова про те, як вони облудили персів і пообіцяли йому все, що він захоче. Прексасп погодився зробити так. А після того, як маги гадали, ніби їм це вдалося, вони сказали йому, що покликають усіх персів до царського палацу, і вимагали від нього, щоб Прексасп зійшов на башту і звідти голосно прокричав, що їхній нинішній цар ніхто інший, як Смердій, Кірів син. Таке вони дали йому доручення, бо саме він користувався найбільшим авторитетом серед персів і часто повторював, що Смердій, син Кіра, живий і вперто заперечував, що він його вбив.

75. Прексасп відповів, що він готовий так зробити, і тоді маги зібрали персів, наказали йому зійти на башту і виголосити промову. Проте він навмисне забув про те, що від нього вимагали маги. І почавши від Ахемена, переказав увесь родовід Кіра. Потім перейшов до самого Кіра і, наприкінці, розповів їм, скільки добра зробив персам Кір. Перелічивши все, він розкрив їм істину, сказавши, що дотепер він її приховував (бо, сказав він, було небезпечно для нього розповісти про те, що сталося), а що тепер є необхідність сказати правду. І ще додав, що Кірового сина Смердія він сам убив, бо так йому наказав Камбіс, і що ті, що царюють тепер, це — маги. Нарешті, загрозив персам страшними прокляттями, якщо вони не повернуть собі владу і не покарають магів, а потім кинувся стрімголов з башти. Отже, такий був кінець Прексаспа, який упродовж усього свого життя був чесною людиною.

76. Тоді семеро персів, вирішивши негайно вбити магів і не відкладати цієї справи,

помолившись богам, вирушили, ще нічого не знаючи про те, що сталося з Прекаспом. Коли вони були вже на половині шляху, то довідалися про те, що з ним сталося. Тоді перси збочилися з шляху і знову почали радитися, і ті з них, що дотримувалися Отанової думки, казали, що треба відкласти справу і не нападати на магів, а ті, що були на боці Дарія, наполягали на тому, щоб іти далі і завершити ухвалення, не затримуючись. Проте саме тоді, коли вони сперечалися, показалися сім пар соколів, які переслідували дві пари шулік, дзьобали їх і виривали їм пір'я. Щойно побачили вони тих сімох, як усі пристали на думку Дарія і, підбадьорившись від цього доброго знамення, вируши,-ли до палацу.

77. Коли вони прийшли до брами палацу, то сталося так, як перед тим сказав Дарій. Сторожі через велику повагу до знатних персів, не підозрюючи, що вони можуть зробити щось подібне до задуманого ними, пропустили їх, ніби змовники були послані богом, і не сказали їм ні слова. Проте, коли вони зайшли на двір палацу, вони зустріли там євнухів, які передавали цареві повідомлення, і ті їх запитали, для чого вони прийшли і що хочуть, і коли їх запитували, водночас лаяли сторожів при брамі, навіщо ті пропустили персів, а коли ті семеро хотіли пройти, вони їх не пропустили. Тоді перси підбадьорили один одного, вихопили кинджали і закололи всіх тих, хто їм заважав пройти. І побігли до чоловічих покоїв.

78. На той час сталося так, що обидва маги радилися про вчинок Прекаспа. Але коли почули, як закричали євнухи, злякалися і кинулися рятуватися в свої покої і вирішили оборонятися. Один з них поквалливо зняв із стіни лук, а інший схопив списа, і тоді почався штурхобочний бій. Звичайно, той з них, хто взяв лук, не міг його використати, бо супротивники були близько і напали на нього. Проте інший із списом оборонявся і спершу вразив Аспатіна в стегно, а потім Інтафрена в око. Інтаф-рен втратив око від удару, але не помер. Отже, один з магів поранив їх, а другий, оскільки не міг використати лук, утік до іншої кімнати(1), що сполучалася з чоловічим покоєм, і хотів замкнути за собою двері. А разом із ним кинулися двоє із персів — Дарій і Гобрій. Гобрій схопився з магом, а Дарій, який стояв поблизу, не знав, що робити, бо був у темному місці і боявся, як би не поранити Гобрія. Коли Гобрій побачив, як він безпорадно стоїть, він спитав його, чому той не допоможе йому. І Дарій відповів, що боїться за Гобрія, щоб не вразити. А Гобрій сказав йому: "Візьми свій меч і проколи нас обох". Дарій його послунав, вдарив своїм кинджалом і на щастя заколов мага.

79. Коли вони повбивали магів і повідрубували їм голови, залишивши своїх пораних там, бо вони, по-перше, не могли рухатися і по-друге, щоб вони охороняли палац, а інші п'ятеро, тримаючи голови магів, повибігали з криком і галасом і покликали інших персів, пояснюючи їм, що сталося, і показуючи їм голови і водночас почали вбивати всіх магів, які зустрічалися їм. А перси, як почули, що зробили семеро і про облуду магів, вирішили і самі робити таке. Вони повихоплювали свої кинджали, і де тільки зустрічали якогось мага, вбивали. І коли б не настала ніч, вони не залишили б жодного мага живим. Цей день більш ніж якийсь інший шанують привселюдно перси і урочисто святкують його, називаючи його "магофонія"(1). У цей день жоден маг не

може вийти з свого дому. Всі вони замикаються в цей день у своїх будинках.

80. Коли вшух галас і проминуло п'ять днів(1), ті, що підняли повстання проти магів, почали радитися щодо державних справ узагалі, й було сказано таке, що деякі елліни не могли б повірити. Отан запропонував (2) передати правління державою перському народові на підставі таких доводів: "Я гадаю, що вже негаразд, коли хтось із нас стане монархом, бо це і неприємно і недоцільно. Справді, якого розмаху набули безглузді вчинки Камбіса, адже ви це бачили, і ви відчули на собі зарозумілість мага. Як може бути держава добре облаштованою, коли хтось один безвідповідально може робити все, що йому заманеться. Без сумніву, навіть і найдобродішша людина на світі, коли обійме таку посаду, зовсім змінить притаманну їй вдачу. Через ті блага, що вона май в своєму розпорядженні, в ній виникає самовпевненість та заздрість, що властива людській природі. А коли людина має і те й інше, то це означає, що їй властиві всі пороки. Отже, багато поганих вчинків вона робить через свою самовпевненість (3), бо всього в неї досить, а інші вчинки вона робить через свою заздрість. Між тим, тиранові не слід бути заздрисним, бо зін має для себе всі блага, але, навпаки, він плекає ворожі почуття до громадян. Він заздрить найкращим серед них, бо вони живуть поряд із ним. Йому подобаються найгірші громадяни і він вірить їхнім доносам. Але найнезручніше за все, це те, що, коли не дуже його вихваляєш, йому не подобається, бо ти не досить милуєшся ним, але якщо дуже його розхвалюєш, це знову-таки йому не подобається, бо вважає тебе за підлесника. Однак, те, що є найважливішим, я скажу: він скасовує успадковані від предків закони, гвалтує жінок і вбиває людей без суду. Навпаки, коли владарює народ, по-перше, його влада має найкращу з усіх назву — рівноправ'я, а, по-друге, він не робить нічого з того, що робить монарх, бо посади розподіляться за жеребом. Крім того, керівники звітують і всі мають право висловити свою думку. Отже, через це я пропоную не встановлювати монархії і передати владу народові. Адже все залежить від більшості" (4). Така була пропозиція Отана.

81. Але Мегабіз радив передати правління державою олігархам(1) на підставі таких доводів: "Усе, що сказав Отан про скасування тиранії, вважайте, що і я сказав те саме. Те, що він пропонував передати владу народові, це мені не здається найкращою порадою, бо нема нічого легкодумнішого і безсоромнішого, ніж безглузда юрба. І не можна допустити, щоб люди, які прагнуть визволитися від свавілля тиранів, зазнали свавілля розгнущаної голоти. Бо тиран, принаймні, те, що робить, то свідомо, а голота навіть не знає, що робить. І, справді, як вона може знати, бо вона не бачила вдома нічого доброго чи пристойного і кидається стрімголов у державні справи і створює страшне безладдя, немов бурхливий весняний потік, що спадає з гори. Нехай демократія буде в тих, хто не бажає добра для Персії. Але ми нехай оберемо громаду найліпших людей і передамо їм владу. Адже серед них, звичайно, будемо і ми з вами, бо в найкращих людей повинні бути і найкращі рішення". Отже, Мегабіз висловив таку думку. Третій із них — Дарій — виразив свою думку в поданих нижче словах.

82. "Я вважаю, що сказане Мегабізом про народ — правильно, але щодо олігархії — не правильно. Отже, існують три види державного правління, і якщо припустити, що

всі вони найкращі, і демократія — найкраща, і олігархія — найкраща і монархія — найкраща, як на мене, я скажу, що ця третя далеко перевищує інші, бо не може бути нічого кращого, ніж влада одного найкращого з людей *. По-перше тому, що з своїм найкращим способом мислення він прекрасно може керувати народом і при такому способі мислення можуть насамперед залишатися таємними його наміри щодо ворогів. Тоді як при олігархії, коли багато людей пропонують свої послуги для блага суспільства, звичайно, виникає ненависть однієї особи проти іншої. Адже кожен хоче бути головним і щоб його думка мала перевагу над усіма іншими. І так серед них виникає запекла ворожнеча, а він неї — заколоти, а від заколотів — убивства, а убивство завершується встановленням монархії, і це доводить, наскільки монархія вища за інші види правління. А коли керує народ, неодмінно виникає розпуста. А при виникненні розпусти в державних справах між негідниками не буває ненависті, а, навпаки, вони стають близькими друзями, бо ті, які завдають шкоди суспільству, роблять це всі разом. І так триває, поки не з'явиться якийсь захисне" народу і покладе край цій ганьбі. Таку людину найбільш шанує наше і через цю шану він стає монархом. І з цього прикладу зрозуміло, ^щї найкращим правлінням є монархія. І коротко підсумовуючи все сказаніє звідки прийшла до нас свобода? Хто нам її дав? Хто з цих усіх — демоїї ратія, олігархія або монархія? Отже, я гадаю, якщо ми зобов'язцш нашою свободою одній людині, збережемо це правління і, крім того, ц" будемо скасовувати успадкованих від предків законів, які виявили" такими гарними, бо скасовувати їх — це погана річ".

83. Отже, в такий спосіб було висловлено три думки, і четверо з сімох приєдналися до останньої. Нарешті Отан, який хотів дати рівноц" рав'я народові персів, побачивши, що його думку було відкинуто, сказаві звертаючись до всіх інших: "Дорогі друзі! Всі ви вважаєте, що необхідїш комусь із нас стати царем, або за жеребом, кому випаде, або доручиш) перському народові обрати того, кого він хоче, або в якийсь інший спосіб. Проте я в усякому разі не братиму участі у виборах, бо не хо"др ні бути владарем, ні бути підвладним. Отже, прошу не висувати мен* і з такою умовою, щоб ніхто з вас не змушував ні мене, ні когось із моїц нащадків підкорятися вам". Так він сказав і шестеро погодилися з ним. І, справді, він не взяв участі у виборах, але віддалився. І ще дотепер едиц ця родина серед усіх інших персів продовжує бути вільною і підкоряєтеся цареві лише настільки, наскільки хоче, не порушуючи, звичайно^ перських законів.

84. Всі інші з цих сімох продовжували радитися, як у найсправедли* віший спосіб їм обрати царя. І вони вирішили, щоб Отанові та кожному з його нащадків, коли царська влада буде в когось із них, з великий поваги до нього щороку давали мідійське вбрання і ще якийсь інішф дар, що в персів уважається на найцінніший. І вирішили вони давати йому це через те, що він перший задумав скинути магів і об'єднав длар цього інших. Таку винагороду було дано Отанові(1). Що ж до інших вони вирішили, по-перше, щоб кожен із сімох міг заходити до палацу, коли йому буде завгодно, не супроводжуваний кимсь із придвірних, крім того часу, коли цар спить із своєю дружиною. І, по-друге, щоб цар не мая права брати собі жінку ні з якої іншої родини, крім родин тих, хто взяли

участь у повстанні. Що ж до царської влади (2), вони ухвалили таке, щоб на світанку вони виїхали верхи до передмістя і чий кінь заїрже перший, той одержить царську владу.

85. Був у Дарія конюх, розумна людина на ім'я Ойбар. Коли закінчилася нарада, Дарій сказав йому: "Ойбаре! Ми вирішили зробити так для обрання царя: чий кінь заїрже першим, коли на світанку на своїх конях ми виїдемо за місто, той і буде царем. Отож тепер, якщо ти вигадась щось дотепне, то так і зроби, щоб ми одержали царську владу, а не хтось інший". Ойбар відповів йому: "Господарю! Якщо лише від цього залежить, чи ти станеш, чи ти не станеш царем, то будь спокійний і не муч свою душу, ніхто не буде царем, крім тебе, я знаю такий засіб". А Дарій сказав йому: "Якщо справді ти знаєш такий засіб, то настав час застосувати його негайно, бо завтра між нами відбудеться змагання". Щойно почув про це Ойбар і ось що він зробив. Ледве настала ніч, він привів одну кобилу, яка найбільш подобалася Дарієвому коневі і прив'язав її там у передмісті. Потім привів туди Дарієвого коня і кілька разів обвів його навколо кобили так, щоб він доторкнувся до неї, і нарешті дозволив йому покрити її.

86. Щойно благословилося на світ, як вони домовилися всі шестеро на своїх конях виїхати до передмістя і, коли прибули до того місця, де попередньої ночі було прив'язано кобилу, кінь Дарія побіг туди і заїржав і тієї хвилини, хоч небо було ясным, блиснула блискавка і загримів грім(1). Усі ці явища одне за одним довели, що Дарій без сумніву був гідним царської влади, ніби навмисне стався такий збіг обставин. І всі інші зіскачили з своїх коней і вклонилися Дарієві.

87. Так дехто каже, що це вигадав Ойбар, проте інші (бо є таких два перекази в персів) розповідають про це інакше, ніби Ойбар помацав рукою статевий орган кобили, а потім засунув руку в шаровари і ледве зійшло сонце і їм треба було вирушати, Ойбар витяг із шароварів свою руку і підніс до ніздрів Дарієвого коня і той, почувши запах, запирхав і заїржав.

88. Отже, так став царем Дарій, син Гістаспа і за винятком арабів, усі мешканці Азії були його підданцями, бо їх підкорив Кір, а після нього Камбіс(1). Араби(2) ніколи не були поневолені персами, але стали їхніми спільниками і дозволили персам напасти на Єгипет. Дарій мав дві головні дружини в Персії. Кірових дочок, Атоссу та Артїстону. Атосса жила перед тим із своїм братом Камбісом, а згодом із магом, а Артїстона була дівою. Взяв він собі за жінку і ще одну дочку Смердія, сина Кіра. Її звали Пармідією. Одружився він і з дочкою Отана, яка викрила мага. Так він усіма засобами зміцнив свою владу. Спершу він зробив собі кам'яний пам'ятник і поставив його. На ньому зображення вершника (3) і напис: "Дарій, син Гістаспа, завдяки своєму коневі (і навів там його ім'я) і своєму конюхові Ойбару здобув царську владу над персами".

89. Після того він установив у Персії двадцять округів, що їх перси називають сатрапіями(1). Коли він установив ці округи і призначив начальників над ними, він визначив також податки, які йому мусила виплачувати кожна народність, яку він об'єднував із її сусідами, а іноді, незважаючи на близькість однієї народності до іншої, об'єднував народності віддалені одна від одної. А щорічні податки сатрапій, що вони

повинні були сплачувати, він визначив у такий спосіб (2). Тим, що виплачували сріблом, було призначено платити згідно з вагою вавілонського таланту, а тим, що виплачували золотом — згідно з вагою євбейського таланту. Вавілонський талант дорівнює сімдесяти восьми . євбейським мінам. Отже, за царювання Кіра, а згодом — Камбіса, не було встановлено нічого певного щодо податків, але підданці приносили дари. Через визначення цих податків і через різні інші заходи, які він застосував, перси кажуть, що Дарій був для них купцем, Камбіс — деспотом, а Кір — батьком, бо перший улаштував усе як купець, другий ув жорстоким і не зважав ні на що, а третій був лагідний і діяв у всьому (3) Добротою.

Від іонійців і від магнесійців, що в Азії, від еолійців і карійців, та ікіїців, і мілійців, і памфілійців (бо їм він призначив такі самі податки) він одержував чотириста срібних талантів. Це був перший округ, що він встановив. Від місійців, лідійців, ласонійців, кабалтійців і гітеннійців він мав п'ятсот талантів. їхній округ був другим. Від геллеспонтійців, що мешкають праворуч, як запливати в протоку, від фрігійців, азіатських фракійців, пафлагонів, маріандінів і сірійців у нього було триста шістдесят талантів податку. Це третій округ(1). Від кілікійців як податок одержували триста шістдесят білих коней, тобто щодня по одному коню, та ще п'ятсот талантів срібла. З них сто сорок призначалися для кінноти, яка охороняла кілікійську країну, а триста шістдесят для Дарія. Це був четвертий округ.

91. Від міста Посейдея', що його побудував Амфілох(2), син Амфіарая, на кордоні Кілікії та Сирії, починаючи звідти і до Єгипту, за винятком Аравії (бо ця країна була вільна від податків), податок становив триста п'ятдесят талантів. До цього округу, який є п'ятим, належить також уся Фінікія, так звана Сирійська Палестина і Кіпр. Від Єгипту, Кірени та Барки (3) (бо ці міста належать до єгипетського ному) одержується сімсот талантів, крім тієї суми, що надходить із озера Мойріди, що виплачується за рахунок виловлюваної там риби. Крім усієї цієї суми і крім збіжжя, яке додається до цього, до Дарія надходять також сімсот талантів, бо персам, яких розміщено в Білій фортеці Мемфіса, і їхнім найманцям ще відмірюють двадцять тисяч медимнів збіжжя. Це є шостий округ. Саттагіди та гандарії, дадіки та апаріти, які мешкають у цьому самому округу, дають сто сімдесять талантів. Це сьомий округ. Із Сусів і з країни кіссіїв надходять триста талантів. Це восьмий округ.

92. Від Вавілону та інших країв Ассирії(1) Дарій мав тисячу талантів срібла і п'ятсот оскоплених хлопців. Це був дев'ятий округ. Від Агбата-нів та інших країв Мідії і від паріканіїв та ортокорібантиїв — чотириста п'ятдесят талантів. Це був десятий округ. Каспії, павсіки, пантімати і дарейти, всі разом, виплачували двісті талантів. Це був одинадцятий округ. Від бактріанців і до айглів податок був розміром у триста шістдесят талантів. Це був дванадцятий округ.

93. Від Пактіїки та від Арменії і суміжних із ними країв до Понту Евксину виплачують чотириста талантів. Це був тринадцятий округ. Від сагартіїв, сарангіїв, таманаїв, утіїв і міків та від остров'ян, що живуть на островах, що на Червоному морі, і які цар призначив як місце заслання, від усіх цих надходить податок в шістсот талантів.

Це був чотирнадцятий округ. Саки і каспії сплачували двісті п'ятдесят талантів. Це був п'ятнадцятий округ. Парфяни, хоразмійці, согдійці та арії сплачували триста талантів. Це був шістнадцятий округ.

94. У сімнадцятому окрузі Паріканії та азіатські ефіопи сплачували чотириста талантів. Матіенам, саспейрам і алародіям він визначив податок у двісті талантів. Це був вісімнадцятий округ. Мосхи, табарени, макрони, моссінойки та мари у дев'ятнадцятому окрузі мали податок у триста талантів. Індійці — найчисленніший народ на світі, наскільки ми знаємо, виплачували податок більший за всіх інших — триста шістдесят талантів золотого піску. Це був двадцятий округ.

95. Срібло у вавілонських талантах, перераховане на єврейські таланти, становить дев'ять тисяч вісімсот талантів і, якщо підрахувати

вартість золота, яка в тринадцять разів більша за вартість срібла, то це становитиме чотири тисячі шістсот вісімдесят єврейських талантів. Склавши ці числа, ми встановили, що Дарій збирав щороку податків чотири тисячі п'ятсот шістдесят єврейських талантів. Залишаю осторонь і не наводжу цифри дрібніших надходжень.

96. Ці податки сплачувано Дарієві з Азії та з невеликої частини Лівії. Проте з часом він почав одержувати ще й інші податки з островів і від народів, що живуть у Європі аж до Фессалії. Цар зберігав їх в такий спосіб. Він розтоплював метали і вливав їх у глиняні джбани і коли посудина наповнювалась, він її розбивав і викидав глину. А коли йому бували потрібні гроші, він карбував лише стільки монет, скільки йому було потрібно в даному разі.

97. Отже, такі були округи і виплачувані податки. Я не згадав тут лише про Персію, як про країну, що сплачувала податок. І зробив це навмисне, бо перси мешкають у тій країні, яка не обкладалася податком ми. Вони не зобов'язані виплачувати ніяких податків. Інші народи приносять цареві дари. Так, наприклад, ефіопи(1), сусідні з Єгиптом, яких підкорив Камбіс, коли вирушив у похід проти довгорічних ефіопів. Вони живуть навколо священної Ніси і справляють свята на честь Діоніса (ці ефіопи та їхні сусіди такого самого походження, як і калантії в Індії. Вони мають підземні житла). Обидва ці народи кожних три роки приносили дари і приносять їх ще й до мого часу, два хойніки щирого золота і двісті стовбурів кам'яного дерева, і п'ятеро ефіопських хлопців, і двадцять великих слонових бивнів. Колхи (3) погодилися добровільно приносити дари разом з своїми сусідами, що живуть у країні до кавказьких гір (бо до цих гір сягає перська влада, а ті, що живуть на півночі за кавказьким пасмом, не визнають перської влади). Отже, дари, які вони погодилися приносити і приносили аж до мого часу кожні п'ять років — сто хлопців і сто дівчат. Араби приносили щороку тисячу талантів ладану. Отакі дари приносили перським царям, крім податків (4).

98. Індійці те золото, що його як золотий пісок, про який я згадував, приносять цареві, добувають в такий спосіб(1). Індійська країна в тій частині, де сходить сонце, піщана. Бо з усіх народів, про яких є більш-менш певні відомості, наскільки я знаю, і які мешкають у краях світанку та Сходу сонця, першими людьми Азії є індійці. Отже, частини Індії на сході пустинні через піски. Є багато племен індійців, що розмовляють

різними мовами. Деякі з них кочовики, деякі осідлі, інші живуть у річкових болотах і харчуються сирою рибою, яку виловлюють, плаваючи на очеретяних судах. Кожне судно вони виготовляють із в'язанки очерету. Ці індійці одягаються в одяг з плетеного очерету. Вони спершу зрізають його в річці, потім товчуть і тчуть так, як тчуть циновку, і надягають на себе як панцер.

99. Інші індійці, що живуть далі на схід від цих, кочовики, їдять сире м'ясо і називаються падайями(1). Кажуть, що в них такі звичаї. Якщо хтось із них захворіє, чи чоловік, чи жінка, то чоловіка вбивають чоловіки, його найближчі друзі, кажучи, що, коли розкладається людина від хвороби, то псується ц м'ясо. Буває, що хвора людина заперечує, що вона хвора, але вони не погоджуються з нею, вбивають та з'їдають. Якщо захворіє жінка, так само жінки, що є найближчими до неї, роблять усе те, що й чоловіки. Отже, того, хто досяг старості, вони приносять у жертву і поїдають. Але не багато хто з них досягає такого віку, бо ще до того всіх хворих вони вмерщвляють.

100. Інші індійські племена мають інші звичаї, ніж оці. Вони не вбивають нікого живого і не сіють нічого, нема в них будинків. Вони їдять траву(1). І є там у їхній країні плід розміром із ячменне зерно в чашечці, що сам собою виростає з землі. Його збирають і разом із чашечкою варять і їдять. Хто з них захворіє, іде в пустелю і лягає там. Ніхто його не опікує, коли він хворіє і коли помирає.

101. Всі ці індійці, про яких я розповів, злягаються прилюдно, як тварини. Колір їхньої шкіри схожий на колір шкіри ефіопів. Сім'я, яким вони запліднюють жінку, не біле, як у інших людей, а чорне, як і їхня шкіра. Таке саме сім'я й в ефіопів. Ці індійці мешкають далеко від Персії в країні південного вітру і зовсім не підкорюються Дарієві.

102. Інші індійці живуть близько від міста Каспатіра і поблизу Пактіїки. І живуть вони на півночі від інших індійців і мають такий спосіб життя, як і бактрійці. Вони є і найвойовничішими серед індійців і саме вони приносять золото, бо в тих краях через піски ґрунт неплодучий. Отже, в тій піщаній пустелі живуть мурашки, менші за собаку і більші за лисицю. Я це знаю, бо деяких із них спіймали там і їх має перський цар. Отже, ці мурашки викопують свої нори в землі і викидають на поверхню землі пісок, так само як і мурашки, що є в Елладі. На вигляд вони такі самі. Пісок, який вони викидають назовні, золотоносний. Саме для того, щоб принести цей пісок, виряджаються індійці до пустелі. Кожен із них запрягає три верблюди, одну верблюдицю посередині, а з обох боків по верблюду, щоб вони несли вантаж. Сам індієць сідає на верблюдицю, дбаючи про те, щоб вона перед тим народила маленьких верблюжат. Він відлучає її від них і запрягає. Адже їхні верблюди щодо своєї швидкості не поступаються перед кіньми, а, крім того, вони далеко сильніші і перевозять тягарі.

103. Який саме вигляд мають верблюди, я не описуватиму, бо їх знають елліни, але скажу про ті особливості верблюдів, про які елліни не знають. Верблюд у задніх ногах має чотири стегна і чотири коліна, а його статеві органи між задніх ніг повернені до хвоста.

104. Ось у такий спосіб і так запрягаючи своїх верблюдів, виряджаються індійці за золотом, розраховуючи прибути туди і захопити його, коли буває найбільша спека, бо

мурашки через спеку ховаються під землею і зникають. У країні цих людей сонце найбільш пече не опівдні, як в інших країнах, а вранці після його сходу(1), на той час, коли в нас на агорі припиняється торгівля. В ці години сонце пече там далеко більше, ніж в Елладі опівдні, і кажуть, що люди там на той час занурюються у воду. Коли настає південь, тоді спека майже така, як і в інших країнах, як і в Індії. Коли починає вечоріти, сонце в їхній країні таке, як буває ранком в інших країнах. І від тієї хвилини, коли воно починає заходити, стає все холодніше, аж поки заходить за обрій, тоді стає зовсім холодно.

105. Отже, приходять до тієї країни індійці, тримаючи клунки, наповнюють їх золотим піском і покvapливо повертаються, бо мурашки, як кажуть перси, чують їхній запах і починають переслідувати їх. І кажуть, настільки вони прудкі, що у швидкості їх не може перевершити жодна інша тварина. Коли індійці не встигають утекти і з'являються мурашки, то жоден із них не врятується. Отже, верблюди-самці, хоч верблюдичі не можуть так бігати, як вони, швидко втомлюються, починають відставати, не встигають бігти, як самки, проте верблюдичі, пам'ятаючи про своїх верблужат, яких покинули, зовсім не уповільнюють бігу. Більшу частину золота, як кажуть перси, саме так добувають індійці. Але є в їхній країні ще інше золото, що вони викопують з землі, але дуже замало.

106. Я не знаю, чи на краю всесвіту природа дала такі чудові речі, як вона дала Елладі чудовий найприємніший клімат. По-перше, як я вже згадав трохи вище, Індія — це крайня населена країна на сході. В ній усі тварини четвероногі, а птахи далеко більші, ніж в інших краях, за винятком коней (їхні коні менші на зріст, ніж мідійські, так звані несайські). Крім того, в цій країні є багато золота і того, що його викопують із землі, і того, що приносять ріки і того, яке відбирають у мурашок, як я розповів. Дикі дерева там дають вовняні плоди(1), які гарніші і кращої якості, ніж овеча вовна, і в тканини, зроблені з неї, одягаються індійці.

107. На півдні крайня залюднена країна — Аравія. Лише в ній ростуть ладан, смірна, касія, кінамом і ладан(1). Все це добувають араби через силу, крім смірни. Ладан вони збирають, палячи стирак, який фінікійці вивозять в Елладу. Вони обкурюють дерево знизу стираком і зрізують з нього смолу. Адже ці дерева, що дають ладан, охороняють маленькі крилаті змія (2), різні на вигляд, яких буває дуже багато навколо кожного дерева. Саме ці змії, які немов ціле військо, нападають на Єгипет. І їх не можна відігнати нічим, крім димом стираку.

108. Араби розповідають також, що вся земля наповнилася б цими зміями, якби з ними не було того, що буває з гадюками. І я сам не знаю, як це божественне передвизначення, яке має бути таким мудрим, як воно є, зробило так, що всі тварини, що є слабими і їх поїдають сильніші, дуже плодючі, щоб їх не з'їли остаточно і щоб вони не зникли. Навпаки, всіх диких та шкідливих воно зробило не дуже плодючими. Ось чому, оскільки зайця переслідують і звірі, і птахи, і людина, він така плодюча тварина, наскільки ми знаємо, єдина з усіх, коли буває вагітною, може ще зачати і уже маючи в череві одне зайчатко вкрите шерстю, інше без шерсті, ще одне, яке тільки утворюється

в уразі, та ще щойно зачатого. Отака ця тварина. Між тим левиця, як ми знаємо, яка є найсильнішою і найдикішою, лише одного разу в своєму житті народжує левеня, бо коли вона народжує, разом із левеням із неї виходить і ураз, а причиною цього є те, що коли левеня в уразі починає ворухитися, воно має дуже гострі кігті, як ніхто з інших тварин, і дряпає ураз, і чим далі розвивається, тим більше-дряпається, коли вже наближуються пологи, в уразі не залишається нічого цілого.

109. Так само і гадюки і крилаті змії Аравії. Якби вони народжувалися так, як це визначено природою, людям не можливо було б жити. Проте, коли ці гадюки спарюються(1) і самець уже готовий випустити сім'я, самка хапає його за шию, міцно тримає і не відпускає поки не перегризе її зовсім. Так самець помирає, як я сказав, а самка... карається за вбивство самця. Діти мстять за свого батька, ще коли перебувають у череві матері. Вони починають гризти свою матір, вительбушують її, а потім виходять назовні. Між тим інші змії, що не шкодять людям, несуть яйця і висиджують малят. Гадюки є по всій землі, але крилаті змії існують лише в Аравії і ніде більше їх немає.

110. Отже, ладан так собі добувають араби, а касію ось як: спершу вони добре обгортають усе тіло і обличчя, крім очей, всякими шкірами, а потім ідуть добувати касію. Касія росте на одному озері, не дуже глибокому, і навколо його, а посередині його в різних місцях кубляться крилаті тварюки, що дуже схожі на кажанів, жажливо верещать і дуже сильні. Спершу доводиться проганяти їх якомога далі, захищаючи очі, а потім збирати касію.

111. Що ж до кориці, то її збирають у ще дивовижніший спосіб. Але як вона росте і в якому місці, про це вони не знають, але і це лише припущення, ніби вона росте в тих краях, де виховувався Діоніс(1). Так там розповідають. Кажуть також, що великі птахи приносять кору, про яку ми чули від фінікійців, і називаємо її корицею. Птахи приносять її в свої гнізда, що зроблені з глини і приліплені до гірських схилів над безоднями так, що до них не може підійти людина. І ось що вигадали араби, щоб їх дістати. Вони розрізують на дуже великі шматки здохлих биків, ослів та інших в'ючних тварин, і приносять їх у ті місця, кладуть поблизу гнізд, а самі віддаляються. Тоді прилітають птахи і переносять у них падло. Але через те, що гнізда не можуть витримати такої ваги, вони ламаються і падають на землю. Тоді приходять ті, що збирають корицю, беруть її і відсилають до інших країн.

112. Ледан, який араби називають ладаном, добувають в ще цікавіший спосіб, бо хоч він утворюється в дуже смердючому місці, але духмяніє. Отже, його знаходять у бородах козлів, де він утворюється як клей із гілля, яке поїдають козли. Його використовують для виготовлення багатьох ароматів, араби застосовують при курінні пахоців.

113. Всього, що я сказав про аромати, досить. Узагалі, Аравія — це країна солодких божественних пахоців. Є там дві породи дуже цікавих овець, яких немає більше ніде. В овець однієї з цих порід — дуже довгі хвости, не менші трьох ліктів. Коли б вони залишили їх волоктися по землі, то хвости терлися б об землю і вкривалися б ранами. Проте кожний вівчар трохи розуміється на теслярстві, виготовлює маленькі візки,

кладе на них хвости і міцно прив'язує хвіст кожної тварини до кожного візка. Інша порода овець має широкі хвости. Їхня ширина досягає одного ліктя.

114. Там, де закінчується південна смуга, в тому місці, де заходить сонце, лежить Ефіопія(1), крайня країна всесвіту. В ній багато золота, вона має величезних слонів, різні види диких дерев та кам'яне дерево. Люди там високі на зріст, дуже вродливі та довголітні.

115. Отакі ці крайні землі Азії та Лівії. Що ж до крайніх земель Європи(1), розташованих на заході, то я не можу навести якісь певні відомості, бо не вважаю, ні що там є ріка, що вливається в Північне море і називається варварами Ерідан(2), звідки, як кажуть, привозять бурштин, і не знаю, чи справді існують острови Кассітеріди (3), з яких нам привозять оливу. Оскільки, по-перше, назва Ерідан свідчить що вона еллінська, а не варварська, і напевне її створив якийсь поет, і, по-друге, незважаючи на всі мої розшуки, я не спромігся знайти людину, яка б на власні очі бачила, що за Європою є море. Хоч як би там було, оливу, так само, як і бурштин, приходять до нас із крайніх земель Європи.

116. В північній частині Європи(1), очевидно, є більше золота, ніж у будь-якій іншій землі. Звідки його добувають, я не можу сказати щось певне. Кажуть, проте, що одноокі люди арімаспи викрадають його в грифів. Але і цьому я не вірю, ніби народжуються люди, в усьому схожі на інших людей, але з одним оком. В усякому разі нам здається, що на краю землі, який оточує і обмежує її середину, існують річі, які вважаємо за найпрекрасніші і найрідкісніші.

117. Є в Азії одна долина, яку з усіх боків оточують гори, в яких п'ять проходів. Вона належала колись хорезмійцям, бо була на кордоні цих хорезмійців і гірканців, парфян, сарангейців і таманайців. Але відтоді як перси заволоділи країною, ця долина належить цареві. Отже, саме з цих гір, що оточують долину, витікає велика ріка Акес(1). Спершу вона зрошувала через проходи водночас поля всіх народів, про які я згадав. Кожен із них одержував воду з одного з цих проходів. Але відтоді як країна стала під владою персів, становище змінилося. Цар вирішив перегородити проходи воротами і через те, що воду було закрито, вона не могла звідти вийти, і долина, розташована між гір, стала озером, бо вода вливалася туди, але ніде не мала виходу. Через це ті, хто перед тим використовував воду, зазнали великої біди, адже взимку на їхню країну бог проливав дощ, як і всюди на світі, але влітку для посіву проса і кунджута, звичайно, потрібна вода. Через те, що їм не подається вода, вони та їхні жінки приходять у Персію, встають перед брамою царського палацу, кричать і скаржаться, і тоді цар дає наказ відчинити ворота, з яких виливається вода, для тих, кому вона найбільше потрібна. І коли нап'ється і насититься їхня земля, зачиняються ворота, і цар знову наказує відчинити інші ворота для інших, яким також дуже потрібна вода. І, як мені сказали, цар, крім податку, одержує багато грошей за дозвіл відчинити ворота. Отак це було.

118. Із сімох, які підняли повстання проти мага, Інтафрена(1), невдовзі було вбито за його зухвалий вчинок. Він хотів увійти до палацу, щоб на самоті порозмовляти з

царем. Проте, як я сказав і як вони між собою домовилися, ті, що повстали проти мага, мали право без доповіді заходити до палацу, крім того випадку, коли цар спав із якоюсь із його жінок. Проте, Інтафрен, будучи одним із сімох, хотів без повідомлення зайти в палац, але воротар (2) і вісник не дозволили йому, сказавши, що цар спить із жінкою. Інтафрен, подумавши, що вони кажуть неправду, вихопив меч і відтяв їм вуха і носи, нанизав їх на вуздечку свого коня і прив'язав їм на шиї і відпустив покалічених.

119. Тоді вони пішли до царя і доповіли йому, через що з ними таке сталося. Дарш злякався, чому ті шестеро не порозумілися між собою і зробили це. Він запросив кожного з них окремо, щоб довідатися, чи ухвалюють вони те, що сталося. І коли переконався, що Інтафрен зробив це без порозуміння з ними, Дарій захопив Інтафрена, його синів, і всіх його родичів та свояків, бо мав підстави гадати, що той задумав повстати проти нього. Затримав усіх їх, ув'язнив з метою знищити. Жінка Інтафрена постійно приходила до дверей царського палацу, плакала та скаржилася. Оскільки вона це робила постійно, їй нарешті пощастило розчулити Дарія і він послав до неї свого слугу, щоб той сказав їй: "О жінко! Цар дає тобі право визволити кого ти схочеш, із ув'язнених твоїх родичів". Вона подумала і відповіла так: "Коли це правда, що цар дарує мені життя одного з усіх ув'язнених, то я вибираю мого брата". Скоро почув це Дарій, йому здалося розказане цікавим і він знову послав до неї слугу спитати: "О жінко! Цар запитує тебе, чому це ти так надумала: покинути напризволяще свого чоловіка та дітей і врятувати свого брата, який тобі не такий уже близький, як твої діти і твій чоловік, якого ти кохаєш". Вона відповіла: "Царю мій! Я можу собі взяти й іншого чоловіка і народити інших дітей, якщо втрачу цих, а брата, оскільки вже не живуть мої батько і мати, я аж ніяк не зможу знайти іншого. Так я подумала і таку дала відповідь". І Дарієві здалася правильною відповідь цієї жінки і він подарував їй життя і того, про якого вона просила, і ще життя старшого з її синів, але всіх інших наказав убити. Так із сімох, хоч(1) не минуло і багато часу, один загинув.

120. Але повернуся трохи назад до того часу, коли захворів Камбіс, ось які тоді відбувалися події. Сатрапом Сардів(1), призначеним ще Кіром, був перс Оройт. Він побажав зробити безчесний вчинок. Отже, хоч нічого поганого не зробив йому самосець Полікрат і не сказав йому нічого образливого, і навіть ніколи не бачив його, Оройт побажав захопити його і вбити. Люди кажуть, що до цього спричинилася така обставина. Стояли колись перед дверима палацу Оройт і ще один перс на ім'я Мітробат, сатрап округу Даскілея (2), і вони почали сваритися. І коли вони так сперечалися, хто з них хоробріший, Мітробат, докоряючи Оройта, сказав: "Чи можна вважати тебе за справжнього мужа, бо для царя ти не спромігся захопити острів Самос, що такий близький до твоєї сатрапії? А його так легко взяти, бо один тамтешній, піднявши повстання з п'ятнадцятьма гоплітами, захопив острів і тепер він там тираном". Отже, ті, які про це розповідають, ще додають до цього, що скоро почув про це Оройт, як його взяла за живе така гірка промова і не так для того, щоб помститися на тому, хто її висловив, як для того, що в будь-який спосіб загубити Полікрата, через якого йому було завдано образу.

121. Інші, але їх небагато, кажуть, ніби Оройт послав на Самос вісника з проханням, байдуже, яким сам (бо сказати правду, ніхто не згадує, яке воно було), і ніби на той час Полікрат лежав у своєму андро-ні і поблизу його був і Анакреонт (2) із Теоса, і я не знаю, чи то навмисне, чи випадково сталося так, що він зневажливо поставився до Оройта: тоді, як прийшов вісник від Оройта і почав промовляти, Полікрат лежав обличчям до стіни і не повернувся, щоб дати відповідь.

122. Отакі, як кажуть були причини, що призвели до смерті Полікрата. І нехай кожний вірить тому, чому хоче. Отже, Оройт, перебуваючи в Магнесії, яку побудовано біля річки Меандру, довідався про наміри Полікрата і послав на Самос лідійця Мірса, Гігесового сина, з дорученням. Треба сказати, що Полікрат перший з еллінів, наскільки я знаю, який задумав стати владикою морів(1), якщо не зважати на Міноса з Кносса, чи мабуть на когось іншого, який став владарем моря, але з покоління людей, про яких тут ідеться, Полікрат був першим, хто плекав надії стати владарем Іонії та островів. Отже, Оройт довідався, що Полікрат має такі наміри, і послав до нього послів сказати: "Оройт ось що пропонує Полікратові. Я знаю, що ти маєш на думці здійснити великі діяння і що для їхнього здійснення в тебе нема належних грошей. Отже, ось що тобі варто зробити, щоб і самому вславитися і мені врятувати життя, бо цар Камбіс задумав мене вбити і про це я маю певні відомості. Отже, візьми мене до себе і ти врятуєш і мене і частину грошей, що я привезу. Частину можеш узяти собі, а іншу залиш мені. І коли йдеться лише про гроші, ти станеш владарем усієї Еллади. А коли ти не віриш тому, що я тобі кажу про гроші, пришли до мене надійну людину і я їй покажу".

123. Почувши це, Полікрат зрадив і вирішив прийняти Оройта. І спершу, через велику прихильність його до грошей, він послав одного з громадян, який був його секретарем, Меандрія, сина Меандрія(1), щоб той добре розвідав, як там справи. Той за деякий час після подій, які я розповідаю, присвятив у храм Гери всі прикраси Полікратового андро-на, що були дуже гідними уваги. Скоро Оройт почув, що до нього має прибути шпигун, і зробив ось що. Він наповнив камінням вісім скринь, залишивши вузький простір біля їхніх закраїн, і там на каміння насипав золото, запечатав скрині й підготував їх для огляду. Коли прибув Меандрій, то побачив ці скрині, повернувся на Самос і доповів Полікратові.

124. Полікрат, хоч його наполегливо відраджували ворожити, відраджували і його друзі, готувався поїхати до Оройта. І ніби то мало було цього, його дочка побачила сон, ніби її батько висить у повітрі і його миє Зевс та мастить олією Геліос. Коли вона прокинулася, чого тільки не робила, щоб Полікрат не їхав із своєї вітчизни до Оройта! І навіть коли він ішов, щоб сісти на п'ятдесятивесельний корабель, вона йшла за ним і казала йому про погані передзнамення. Полікрат загрожував їй, що коли він повернеться живий і здоровий, то вона багато років не побачить нареченого. Але вона благала богів, щоб так сталося, бо воліла краще залишитися неодруженою, ніж утратити свого батька.

125. Полікрат занедбав усі поради і вплив до Оройта у супроводі багатьох своїх друзів, серед яких був і один кротонець Демокед, син Калліфронта, що був лікарем і

навіть найкращим лікарем серед своїх сучасників. Прибув до Магнесії Полікрат і там спіткав його кінець, не гідний ні його самого, ні великих задумів, бо за винятком тиранів, що були в Сіракусах, ніхто з інших еллінських тиранів не міг зрівнятися з Полікратом щодо величі та могутності(1). Його замордував Оройт такою смертю, що краще про неї не казати і нарешті він його розіп'яв. А з його супутників тих, хто був самосцями, він відпустив на волю, а тих, що були чужинцями і рабами в його почеті, він зробив своїми невольниками. Полікрата, розіп'ятого на хресті, спіткала саме та доля, про яку бачила сон його дочка, бо Зевс Геліос змазував олією, коли була спека. Отак багато щасливого, що зазнав у своєму житті Полікрат, закінчилося таким нещастям (так, як йому пророкував Амасій, цар Єгипту).

126. Проте, не минуло багато часу, як і Оройт зазнав кари за Полікрата. Отже, після смерті Камбіса і під час царювання магів, перебуваючи в Сардах, зовсім не ставав у пригоді персам, від яких мідійці відібрали владу. Він у цей неспокійний час умертвив Мітробата, сатрапа Даскілея, який ганьбив його за те, що він зробив із Полікратом, умертвив також і Мітробатового сина Кранаспа, що були обидва знатними особами в Персії, учинив ще й інші такі злочини, і одного посланця Дарія, що прибув до нього, через те, що вісті, які той приніс йому, не були приємними, коли посланець повертався, він послав у засідку людей, які вбили посланця і знищили його разом із його конем.

127. Дарій, щойно прийшовши до влади, захотів покарати Оройта за всі його злочини і, зокрема, за вбивство Мітробата та його сина. Відкрито послати військо проти нього він не вважав своєчасним, бо в країні ще не було спокійно, а він лише недавно прийняв царську владу. Його було повідомлено, що Оройт має велику силу, бо його охоронцями є тисяча персів, було в нього три округи — Фрігія, Лідія та Іонія(1). Отже, маючи це на увазі, Дарій вигадав таку хитрість. Він запросив до себе найкращих із персів і почав до них так промовляти: "Хто з вас, перси, зробить мені таку послугу, візьметься за таку справу і довершить її, не застосовуючи сили, і без багатьох помічників, але лише хитрістю? Бо там, де потрібна хитрість, там зайвим є насильство. Отже, тепер, хто з вас може привести до мене живим Оройта, або його вбити? Бо ця людина до цього часу не лише нічого не зробила для персів, а завдала їм багато лиха. По-перше, вона згубила двох із нас, Мітрабата і його сина, а потім тих людей, яких я послав, щоб вони покликали його до мене, він і їх убив, а тепер поводить себе так зухвало, як ніколи. Через це, перш ніж він зробить якесь ще більше лихо персам, треба його випередити та вбити.

128. Такі запитання поставив Дарій, і тридцять чоловік охоче взялися виконати його доручення, оскільки вони почали сперечатися між собою, Дарій запропонував їм кинути жереб. Вони його кинули і той випав синові Артонія Багаю. Щойно Багай витяг жереб, він наплсав багато грамот про різні речі, запечатав їх печаткою Дарія і з ними вирушив до Сардів. Прибувши, він прийшов до Оройта і, витягши їх із торби, одну по одній передав царському секретареві, щоб той їх читав, бо царських секретарів мають усі сатрапи(1). Передавав Багай грамоти й водночас спостерігав настрої списоносців, чи не виявлять вони ознаки незадоволення Оройтом. Коли він побачив, що ті виявляли

велику повагу до грамот, дав секретареві ще одну, в якій були такі слова: "О перси! Цар Дарій забороняє вам бути охоронцями Оройта". Коли вони це почули, списоносці опустили списи. Тоді Багай, побачивши це, і зрозумівши, що вони підкорилися наказові, що був у грамоті, поосміли-вішав і передав секретареві останню грамоту, де було написано: "Цар Дарій наказує персам, що перебувають у Сардах, убити Оройта". І ледве почувши ці слова, вони повитягали свої мечі і вбили його. Отже, так перса Оройта було покарано за вбивство самосця Полікрата.

129. Забрали та перевезли до Сусів Оройтові скарби. Не пройшло після того багато часу, як сталося так, що цар Дарій, полюючи на диких звірів, зіскочив із коня і вивихнув собі ногу. Вивих був настільки тяжким, що щиколотка вискочила з суглобу. І оскільки і перед тим при ньому були єгипетські лікарі(1), яких уважали за найдосвідченіших у медицині, він звернувся до них. Але вони, викручуючи і намагаючись одразу поставити на місце щиколотку, зробили так, що йому стало ще гірше. Сім днів та ночей не міг Дарій зімкнути очей від болю. Проте на восьмий день, коли Дарій був у жалюгідному становищі, той, хто чув, що в Сардах казали про вправність кротонця Демокеда, прийшов і розповів про це Дарію і він наказав привести до нього якнайшвидше цього лікаря. Його знайшли занедбаного десь там серед Оройтових рабів, привели до царя у лахміттях та кайданах.

130. Так його поставили перед Дарієм і той почав розпитувати, чи він розуміється на цій справі. Але він заперечував, побоюючись, як би Дарій не довідався, хто він, бо вже ніколи не побачить Еллади. Дарій добре зрозумів, що Деміка уміє прикидатися і наказав тим, що його супроводили, принести канчуки й залізні вістря. І лише тоді Демокед визнав, хто він насправді. Він сказав, що не дуже розуміється на лікарському мистецтві, але оскільки жив з одним лікарем, то дечого навчився. Згодом, коли Дарій доручив йому лікування, Демокед, застосовувавши грецькі ліки і замість грубих засобів, використовуючи помірковані, до-сяг того, що Дарій почав спати, а перегодом зовсім одужав, хоч був утратив усяку надію на те, що нога загоїться. Після цього Дарій подарував йому пару золотих кайданів. І Демокед спитав Дарія, чи той навмисне за своє одужання хоче зробити його подвійно нещасним. Дарієві сподобалася така відповідь і він послав Демокеда до своїх жінок. Коли євнухи привели його, то сказали жінкам, що це той самий, хто повернув життя їхньому цареві. І кожна з них зачерпнула глеком золото із скрині і піднесла його в дар Демокедові. Це був такий щедрий дар, що слуга, на ім'я Скітон, який супроводжував Демокеда, підбираючи статери, що випадали з глеків, зібрав і собі багато золота.

131. Внаслідок ось яких обставин Демокед прибув із Кротона і опинився в Полікрата. В Кротоні він був у незгоді із своїм батьком, що був дуже запальною людиною. І Демокед не міг його зносити, покинув його і переїхав на Егіну. Оселився там і вже на перший рік, хоч у нього не було належних засобів та інструментів, потрібних для лікування, він перевершив усіх тамтешніх лікарів. На другий рік уряд Егіни прийняв його на службу з оплатою в один талант, на третій рік Демокеда запросили афіняни і платили вже сто мін, а на четвертий рік його запросив до себе

Полікрат і дав йому два таланти. Так він опинився на Самосі і власне через нього вславилися кротоноські лікарі (отже, був час, коли першими лікарями в Елладі вважалися кротонці, після них кіренці. Саме тоді аргосці вславилися як перші в музичному мистецтві).

132. Отже, тоді, коли Демокед вилікував Дарія, він побудував собі великий дім у Сусах і став співтрапезником царя. Він мав всі блага, крім одного: не міг повернутися в Елладу. І спершу, коли єгипетських лікарів, які перед тим лікували царя, Дарій хотів посадити на кіл, бо вони виявилися гіршими за еллінського лікаря, Демокед умовив царя не робити так і цим урятував їм життя. Згодом він урятував одного ворожбитя з Елеї(1), який супроводжував Полікрата і опинився серед рабів. Так Демокед став поважною особою в царя.

133. Незабаром сталися ще й інші події. В Атосси, Кірової дочки і Дарієвої жінки, на груді утворився нарив, а потім він прорвав і поширився далі. Коли нарив ще не визрів, через сором Атосса приховувала його і нікому не казала, а коли це лихо стало небезпечним, вона покликала до себе Демокеда і показала йому. Він пообіцяв вилікувати її, але попросив запрягтися, що і вона у винагороду зробить йому послугу, яку він попросить, і, звичайно ж не вимагатиме нічого ганебного.

134. Коли він узявся за лікування і вилікував її, тоді Атосса, напучувана Демокедом, у ліжку, де вона спала з Дарієм, звернулася до нього з такою промовою: "Царю мій! Така в тебе велика сила, а ти сидиш тут і зовсім не дбаєш про те, щоб зміцнити силу персів(1), підкоривши інші народи. Цілком природно, щоб така людина, як ти, в якій є стільки скарбів, звершила якийсь подвиг, щоб перси зрозуміли, що ними керує справжній муж. Це ти мусиш зробити з двох причин. По-перше, щоб перси зрозуміли, що той, хто ними править, це справді муж, і, по-друге, щоб вони зайнялися війною і в них не було часу для змов проти тебе. Бо тепер, поки ти ще молодий, ти можеш зробити такий подвиг. З розвитком тіла людини розвивається і розум. Але коли воно старішає, старішає і сама людина, і стає нездатною для всякого заповзяття". Так вона промовляла, як її навчив Демокед, а Дарій їй відповів: "Жінко моя! Ти мені сказала все те, що і я сам мав намір зробити. Адже я надумав перекинути міст і з'єднати цей материк із іншим материком, і вирушити в похід на скіфів. І це незабаром буде підготовлено". Атосса сказала йому на це: "Дивись-но, не квапся тепер виступати проти скіфів, бо ти, коли схочеш, можеш упоратися з ними, але я прошу тебе піти в похід на Елладу. В мене виникло бажання мати служанок із Лаконії, Аргосу, Аттики та з Корінфа. І ти маєш людину найбільш підходящу за всіх інших, яка може детально розповісти про становище в Елладі і напутити тебе, це той, хто вилікував твою ногу". Дарій відповів їй: "Отже, оскільки, жінко, ти вважаєш доцільним спершу взятися за Елладу, я гадаю, що краще буде послати туди шпигунів із тим, про якого ти сказала, щоб вони роздивилися і зібрали відомості, і докладно мені доповіли, а потім, маючи точні відомості, я вируджуся в похід на Елладу" (2).

135. Так він сказав і одразу, сказавши, приступив до справи. Отже, негайно, щойно розвіднілося, він покликав до себе десять знатних персів і дав їм наказ

супроводжувати Демокеда і відвідати узбережжя Еллади, і добре стежити за тим, щоб Демокед потай не втік від них, і щоб вони повернулися з ним. Давши їм такий наказ, він покликав Демокеда і попросив його супроводити персів, показати їм Елладу і повернутися з ними. Він сказав йому ще взяти з собою все рухоме майно як дарунок батькові та братам і запевнив, що замість цього він дасть йому ще більше, крім того, що в нього було. Він сказав також, що дарує йому торговельне судно з усякими коштовностями, щоб він міг перевезти подарунки, і це судно супроводитиме його. Дарій, напевне, як я гадаю, пообіцяв йому все це без жодної задньої думки, але Демокед злякався, чи не хотів Дарій у такий спосіб випробувати його і не поспішив охоче прийняти все те, що той йому давав, але сказав, що своє майно залишить там, де воно є, що він мав його, скоро повернеться. Але судно, що пообіцяв йому Дарій для перевезення подарунків братам, він прийняв. Дарій, давши йому такий самий наказ, відіслав усіх їх на корабель, щоб вони відпливли.

136. Спочатку вони прибули до фінікійського міста Сідона і там спорудили дві трієри і велике фінікійське вантажне судно(1) з усякими коштовностями. Коли все було підготовлено, вони вирушили до Еллади і, наблизившись до її узбережжів, робили замітки і, нарешті, відвідавши більшість із її найславетніших місцевостей, вони прибули до Таранта в Італії. Там через прихильне ставлення до Демокеда цар тарантинців Арістофілід спершу познімав керма з мідійських суден, а потім ув'язнив і самих персів, ніби вони були шпигунами. Коли таке було вчинено з персами, Демокед прибув до Кротона, і коли він опинився на своїй батьківщині, Арістофілід звільнив персів і повернув їм усі речі, забрані із кораблів.

137. Тоді перси продовжили свою морську подорож і, переслідуючи Демокеда, прибули до Кротона. Вони застали Демокеда, коли той походжав по агорі, і схопили його. Із кротонців одні, побоюючись персів, готові були залишити його на призволяще, проте інші кинулися і почали ціпками лупцювати персів, які запротестували, кричачи: "Гей ви, кро-тонці! Зважте на те, що ви робите: ви хочете вирвати з наших рук невольника, що втік від нашого царя. Як поставиться наш цар до такої образи? І чи буде вам гаразд від того, що ви робите, коли ви в нас його заберете? Проти якого іншого міста ми оголосимо негайно війну, як не проти вашого? Яке інше місто ми поневолимо, як не ваше?" Так вони промовляли до кротонців, але хіба можна було їх умовити. Кротонці відняли в них Демокеда, забрали вантажне судно, яким вони припливли. І перси повернулися до Азії, і вже не намагалися більше, втративши свого провідника, обстежувати узбережжя Еллади і збирати докладні відомості. Проте Демокед, коли вони від'їжджали, попросив їх переказати Дарієві, що він — Демокед — присватався до Мілонової дочки і хоче пошлюбити її. Бо ім'я атлета Мілона було добре відоме цареві(1) і він його дуже поважав. І я гадаю, що саме з цього приводу Демокед поквапився з цим шлюбом, витративши багато грошей, щоб показати Дарієві, що і в своїй країні його — Демокеда — дуже шанують (2).

138. Перси відпливли з Кротона і море викинуло їхні кораблі на берег Іапигії. Там їх повернули в рабство, поки один вигнанець із Таранта, Гілл, не викупив їх і не відвіз до

Дарія. А Дарій за його заслуги готовий був дати все, що той схоче. Гілл розповів Дарієві спершу про своє нещастя і попросив його подбати про повернення до Таранта. І щоб не викликати заворушення в Елладі, якщо заради лише нього самого відпливе великий флот до Італії, Гілл сказав Дарієві, що кнідяни, напевне, можуть більш, ніж хто інший, допомогти йому повернутися на батьківщину, бо вони друзі тарантинців і певніше, ніж будь-хто інший, повернуть його. І Дарій пообіцяв йому, приступив до виконання обіцянки. Отже, він послав посланця до Кніда і попросив його мешканців подбати про повернення Гілла до Таранта. Кнідяни послуухалися Дарія, але їм не пощастило умовити тарантинців, а вони не були настільки сильними, щоб застосувати силу. Так воно сталося, і послані Дарієм перси були першими з тих, що з Азії прибули до Еллади і їх було послано як шпигунів для того, про що я вже сказав.

139. Після цього цар Дарій завоював Самос(1), перше серед усіх еллінських і варварських міст, ось із якої причини. Коли син Кіра Камбіс вирушив у похід на Єгипет, його відвідали й інші численні елліни. Одні, звичайно, з метою торгівлі (інші як найманці), а деякі з метою побачити країну. Один із них був сином Аяка, Сілосоонт, Полікратів брат, вигнаний із Самоса. Цьому Сілосоонтові дуже пощастило і ось як. Він узяв червоний плащ, одягнув його і походжав на агорі Мемфіса. Його побачив Дарій, який тоді охороняв Камбіса і не був якоюсь видатною особою. Отже, він побачив плащ, підійшов до Сілосоонта і попросив продати йому плащ. Сілосоонт, коли побачив, що Дарієві кортить придбати цей плащ, ніби сам бог підказав йому, він сказав: "Я не продаю цей плащ, скільки б мені за нього не дали, але можу, якщо хочеш, подарувати його тобі, досить того, що ти його візьмеш". Дарій подякував йому за це, і взяв собі плащ. А Сілосоонт подумав, що він через свою необачність позбувся плаща.

140. Проте через деякий час помер Камбіс і проти мага повстали ті семеро і з них царську владу одержав Дарій. Сілосоонт довідався, що царська влада перейшла до тієї людини, яка колись у Єгипті попросила в нього те вбрання і він їй подарував його. Він прибув у Суси, сів біля дверей царського палацу і сказав, що є благодійником Дарія. Ці слова почув воротар і доповів про це цареві. Той здивувався і сказав: "Що це за еллін, який є моїм благодійником(1) і я мушу бути йому вдячним за його благодіяння, бо я зовсім недавно став царем? Крім того, за цей час ніхто з еллінів ще не відвідав нас. Отже, я не маю ніяких зобов'язань перед жодним елліном. Незважаючи на все це, приведіть його до мене, щоб я довідався, що він хоче, коли каже таке". Воротар привів Сілосоонта, встав там і товмачі почали його розпитувати, хто він такий і що зробив і чому каже, ніби він є благодійником царя. Тоді Сілосоонт розповів про все, що було з тим плащем і що він саме той, хто подарував його цареві. На це Дарій відповів: "Благородна людино! Так це ти, коли я ще не мав жодної влади, зробив мені цей подарунок, хоч і не дуже цінний! Байдуже, вдячність моя буде такою, якби ти тепер зробив мені якийсь дуже цінний подарунок. Щоб віддячити тобі, я дам тобі срібла і золота, скільки хочеш, щоб ти не шкодував колись, що зробив добро Дарієві, сину Гістаспа". Сілосоонт відповів на це: "Царю мій! Не давай мені ні золота, ні срібла, але звільни мою батьківщину Самос і поверни її мені. Після вбивства мого брата Полікрата,

якого вбив Оройт, там владарює наш раб. Поверни мені мою вітчизну, не вбиваючи там і не поневолюючи людей".

141. Коли цю промову почув Дарій, він послав військо на чолі з Отаном, який був одним із сімох, і дав йому наказ виконати те, про що просив Сілосонт. Отан зійшов на берег і почав готувати похід.

142. На той час урядування на Самосі мав Меандрій, син Меандрія, і владу він одержав, будучи заступником Полікрата. Він хотів бути найсправедливішою людиною на світі, але це йому не довелося. Коли він дізнався про смерть Полікрата, то спершу спорудив жертovníк Зевсові Елевтерію навколо храму і оточив його священною округою, яка і тепер ще існує в передмісті. Потім, закінчивши це, він зібрав усіх громадян за збори і звернувся до них із такою промовою: "Як ви самі знаєте, мені передав усю владу і свій скипетер Полікрат і це дає мені право тепер стати вашим царем. Проте я сам не робитиму того, за що я звинувачую інших. Бо і Полікрат, який був тираном над людьми рівними йому, мені не подобався, і зневажаю всіх, хто робить щось подібне. Полікрат спокутував тепер, коли його спіткала жорстока доля. Я тепер у вашій присутності передаю вам владу і оголошую демократію. Проте, я вважаю справедливим, щоб мені було дано таку винагороду. По-пердє, на знак особливої пошани, щоб мені було видано з Полікратового майна шість талантів. Крім того, я прошу, щоб мені і всім моїм нащадкам було дано посаду жерця Зевса Елевтерія(1), на честь якого я сам побудував святилище і завдяки якому я дарую вам свободу". Таке він одразу пообіцяв самосцям, але один із них підвівся і сказав: "Але ти не гідний урядувати нами, ти людина низького роду, ти мерзотник, краще ти звітуйся перед нами, що ти зробив із дорученими тобі грошима!"

143. Це сказав один із знатних громадян, якого звали Телесарх. Але Меандрій подумав, що коли він відмовиться від влади, хтось інший замість нього стане тираном, і через це він зовсім не мав наміру відмовитися від влади. Він віддалився на акрополь і запросив до себе одного по одному громадян, ніби для того, щоб звітуватися про витрачені гроші, і там затримав їх і ув'язнив. Так вони залишилися ув'язненими, а Меандрія після того спіткала якась хвороба. Тоді його брат на ім'я Лікарет(1), гадаючи, що Меандрій помре, щоб йому легше було захопити владу над Самосом, убив усіх ув'язнених, бо, мовляв, вони, як це довели, не хотіли бути вільними.

144. Коли, нарешті, прибули на Самос перси, повертаючи на його батьківщину Сілосонта, ніхто там не вчинив їм ніякого опору і прибічники Меандрія, і він сам оголосили їм, що вони готові скласти угоду і покинути острів. Отан прийняв таку умову і склав із ними угоду і найзнатніші з персів поставили крісла перед акрополем і посідали на них.

145. У тирана Меандрія був брат не сповна розуму, якого звали Харілай. Він, я не знаю, за який злочин, був ув'язнений у підземній в'язниці *. І саме тоді він почув про те, що сталося. Харілай підвівся в своїх кайданах і щойно побачив персів, як вони спокійно сидять там, почав галасувати і казав, що хоче порозмовляти з Меандрієм, який почув це і наказав вивести його з в'язниці і привести до нього. І щойно його

привели, він почав лаяти свого брата, називаючи його боягузом і намагаючись умовити його напасти на персів, кричачи: "Мене, архине-гіднику, свого брата, який не зробив жодного злочину такого, щоб мене ув'язнити, ти ув'язнив і закував у кайдани. А тепер, коли ти бачиш персів, які хочуть прогнати тебе і позбавити притулку, ти не наважуєшся помститися на них, хоч це так легко їх знайти? А якщо ти їх боїшся, дай мені твоїх найманців і я покажу їм, як приходити сюди. А тебе я охоче візьму і прожену з нашого острова".

146. Так сказав Харілай, а Меандрій послухав його, на мою думку, не тому, що дійшов до такого безумства, щоб подумати, ніби він може своїми силами помірятися з царем, але радше через заздрість до Сіло-сонта, що тому так легко дісталася влада над містом. Отже, він мав намір лише подратувати персів і цим послабити силу самосців, а потім віддати персам місто. І так він гадав, бо був цілком певний, що, коли самосці нападуть на персів, ті ще більше розгніваються на них. Крім того, він мав на меті, коли лише схоче, безпечно втекти з острова, бо він зробив тунель із акрополя до моря. Отже, Меандрій утік на кораблі з Са-мосу, а Харілай озброїв усіх найманців і відчинив брами акрополя і напав на персів, які зовсім не очікували такого, вважаючи, що все гаразд, якщо складено угоду. Найманці напали на персів і почали вбивати найзнатніших із них, тих, яких несли на ношах. Отаке робили вони, але інше перське військо поспішило на допомогу і найманці, відкинуті знову, замкнулися на акрополі.

147. Стратег Отан, коли, по-перше, побачив загибель багатьох, персів, а по-друге, пам'ятаючи про наказ, що йому дав Дарій, виряджаючи в похід, не вбивати нікого з самосців, не продавати нікого в рабство і передати острів без утрат Сілосонтові, але він забув про це і наказав своїм воїнам усіх вбивати без розбору, кого вони захоплять. Тоді одна частина війська обложила акрополь, а інша вбивала без розбору: чи були вони в святилищі, чи за його межами.

148. А Меандрій, утікши з Самосу, приплив до Акедеїмону(1). Скоро прибув він у місто, привізши з собою різні речі, що захопив їх, і зробив із ними таке. Він виніс із дому золоті та срібні келехи і його слуги почали їх чистити, а він на той час розмовляв із Клеоменом, сином Анаксандріда, який був тоді спартанським царем, і проводжав його додому, а коли Клеомен побачив ці келехи, прийшов у захоплення. Меандрій запропонував йому взяти ті, які він побажає. Меандрій повторював це двічі й тричі, але Клеомен виявився найчеснішою людиною на світі, бо він не вважав за справедливе взяти те, що йому давав Меандрій і, зрозумівши, що той міг дати це іншим громадянам і в такий спосіб заручитися допомогою, яку хотів одержати від них, пішов до ефорів і сказав їм, що краще було б, коли б самосець пішов геть із Пелопоннесу, щоб він не спокусив ні його, ні когось іншого з спартанців і зробив би їх нікчемними. Вони зважили на його слова і оголосили про вислання з їхньої країни Меандрія.

149. Перси винищили на Самосі мешканців і повернули спустошений острів Сілосонтові(1). Коли проминув деякий час, стратег Отан внаслідок одного свого сновидіння і через хворобу статевих органів, яка його спіткала, зібрав мешканців і залюднив острів.

150. Коли перський флот відплив на Самос, вавілоняни, які добре підготувалися, підняли повстання(1). Бо за весь той час, коли царював маг, і проти нього повстали семеро, і коли виникли заворушення, вони готувалися до облоги. І я не знаю, як робилися ці підготування, щоб їх не викрили. Але коли вже явно було проголошено повстання, вавілоня-

ни ось що зробили. Вони відокремили від усіх інших своїх матерів, а крім того ще по одній із своїх жінок, яку хотіли залишити в своєму домі, а всіх інших подушили. Оцю одну кожен залишив собі з метою готування їжі.

151. Дарій довідався про повстання і зібрав усі свої сили, щоб вирушити в похід на Вавилон, і почав його обкладати, але вавілоняни не звертали уваги на облогу. Зійшли вони на свої башти у фортеці і розважалися там танцями, і знущалися з Дарія та його війська, і один із них навіть сказав, глузуючи: "Що ви там сидите, перси, і не ворухітесь? Коли вже почнуть жеребитися лошихи, тоді лише ви здобудете наше місто". Так сказав один із вавілонян, не маючи на думці, що мули можуть жеребитися.

152. Так минув уже цілий рік і сім місяців, і Дарій із своїм військом зажурилися, не спроможні перемогти вавілонян. Проте яку б хитрість чи витівку не вигадував Дарій, він ніяк не міг їх подолати. Випробував різні хитрощі, навіть застосував те, з допомогою чого Кір колись здобув місто, і це не допомогло йому. Але все було даремно, бо вавілоняни вдалися до надійних заходів для оборони.

153. Тим часом, на двадцятий місяць облоги Зопір, син Мегабіза, одного з сімох, які вбили мага, цей Зопір, Мегабізів син, довідався про таке чудо': одна з в'ючних лоших ожеребилася. Коли йому про це сповістили, він спершу не повірив, а побачивши жеребеня, наказав тим, що подію бачили, нікому про це не говорити. Тоді Зопірові здалося, скоро він співставив сказане тим вавілонянином, що коли мули народжуватимуть, тоді фортецю буде здобуто через чудо, яке тут сталося, що справді не без божої волі провіщував вавілонянин, і Вавилон можна здобути.

154. Коли так йому здалося, що Вавилон приречено до падіння, він прийшов до Дарія і спитав його, чи справді він бажає, щоб Вавилон було здобуто. І коли дістав підтвердження, то вирішив, що здобуття Вавило-на — це його справа, бо перси дуже високої думки про особисті подвиги людей. Так він вирішив, що лише покалічивши себе і перейшовши на бік вавілонян, він зможе досягти перемоги над ними. Отже, не довго думаючи, він жахливо покалічив себе: відрізав собі носа і вуха, розкуйовдив волосся, відшмагав себе, і в такому вигляді прийшов до Дарія.

155. Коли Дарій побачив так скаліченого одного з найзнатніших персів, дуже розхвилювався, скочив із свого трону, скрикнув і запитав, хто це наважився зробити таке неподобство. Той відповів йому: "Нема такої людини, крім тебе, яка була б спроможна довести мене до такого жалюгідного стану, в якому ти мене бачиш. Не зробив мені це, царю мій, ніхто з іноземців, але я сам це зробив, бо не можу терпіти, щоб із персів знущалися ассірійці"(1). Дарій відповів йому: "Найжорстокіший із смертних, так ти спотворив найвродливішу людину, як ти кажеш, через тих обложених ти на все життя покалічив себе. Як же зможемо ми перемогти ворогів, ти,

нерозсудливий, через твоє каліцтво? Як не сказати мені, що ти загубив свій розум оцим спотворенням, яке ти зробив над собою?" Зопір так відповів йому: "Як би я повідомив тебе про те, що я маю намір зробити, ти не так зустрів би мене. Отже, тепер, коли твоє військо виявиться достойним, ми здобудемо Вавилон. Я, отакий, яким я тепер є, дезертую і піду до їхньої фортеці і скажу їм, що ти мене так покалічив. І гадаю, скоро я їх переконаю, що це правда, вони призначать мене начальником свого війська. А ти на десятий день після того, як я зайду в їхню фортецю, поставиш тисячі людей з тієї частини твого війська, якої тобі не шкода, якщо вона загине, біля брами, що зветься брамою Семіраміди. Потім знову на сьомий день після десятого постав мені інших дві тисячі при брамі, що називається брамою Ніна (2). Після цього ти пропусти ще двадцять днів і тоді приведи ще чотири тисячі і постав їх при так званій Халдейській брамі. Хай вони не мають при собі ні оці, ні попередні, ніякої оборонної зброї, крім кинджалів. Це дозволь їм мати. Після двадцяти днів накажи, щоб інша частина війська пішла в загальний наступ на фортецю, а основну частину персів я тебе прошу розташувати при брамах Бела і Кіссійськими. Бо, коли я вчиню великі подвиги, як гадаю, то вавілоняни довірятимуть мені і щодо всього іншого і, зокрема, дадуть мені й гаки від брамних засувів, і тоді вже це буде моєю справою та справою персів, що саме ми зробимо.

156. Такі поради дав Зопір Дарієві, а сам побіг до брами, часто озираючись, ніби він був справжнім перебіжчиком. Коли з високих башт його побачили лучники, що там були, вони позбігали наниз, трохи відтулили браму і запитали його, хто він такий і чого йому треба. Він сказав, що звать його Зопір, і що він прийшов до них як перебіжчик. Ледве почули це воротарі, як, звичайно, повели його до своїх вавілонських начальників. Вставши перед ними, він гірко оплакав свою долю і сказав, що його так покалічив Дарій, бо він йому запропонував відвести його військо і піти геть, адже той не бачить, як можна оволодіти містом. Далі Зопір продовжував: "А тепер, о вавілоняни, я прийшов до вас, як найбільше для вас благо, а для Дарія й його перського війська — найбільше лихо, бо він мені заплатить за те, що він мене так покалічив. Адже я докладно знаю про всі його наміри".

157. Вавілоняни, побачивши людину, що була однією з перших серед знатних персів, тепер без носа, без вух, скривавлену, з багатьма слідами від шмагання, всі повірили їй, у тому, що вона каже правду, і прийшла їм на допомогу, і через це охоче дали їй усе, що вона просила. А Зопір попросив дати йому військо. І коли він його від них одержав, він взявся за виконання, того, про що умовився з Дарієм. Отже, на десятий день він вивів вавілонське військо, оточив тисячу тих перших, про яких домовився з Дарієм і поперерізував їх. Коли вавілоняни побачили, що він виконує все, як їм пообіцяв, вони дуже зраділи і вже були готові дати йому все, що він попросить. Він зачекав, щоб минули призначені дні, і вдруге вивів добірні загони вавілонського війська і перерізував ще дві тисячі дарієвих воїнів. Коли і це побачили вавілоняни, всі вони почали розхвалювати Зопіра і тільки про нього йшли в них розмови. Він знов зачекав, щоб минули призначені дні і вивів вавілонян на місце, про яке умовився з

Дарієм, оточив і перебив іще чотири тисячі перських воїнів. І коли він зробив такий подвиг, то добився всього, що хотів, його призначили головним воєначальником і начальником охоронців фортеці.

158. Отже, коли Дарій розпочав загальний наступ із усіх напрямів на фортецю, тоді вже виявилася Зопірова зрада. Бо вавилоняни піднялися на мури фортеці і оборонялися проти нападів Дарієвого війська, а Зопір відчинив навстіж так звані Кіссійську і Белову брами і пропустив персів у фортецю. А серед вавилонян ті, які побачили, що сталося, кинулися тікати в святилище Зевса-Бела, а ті, які ще цього не побачили, залишилися кожен на своєму місці, аж поки й вони зрозуміли, що сталася зрада.

159. Так удруге було здобуто Вавилон, а Дарій, підкоривши вавилонян, зруйнував усі мури фортеці і зламав усі брами (бо перед тим, коли Кір здобув Вавилон, він цього не зробив). Потім Дарій посадив на кіл найвидатніших із мешканців(1), числом до трьох тисяч, а інших залишив вільними, дозволивши їм жити в місті. А для того, щоб вавилоняни взяли собі жінок (аби не припинився їхній рід), Дарій передбачив і зробив таке (бо своїх жінок, як я вже сказав спочатку, вавилоняни задушили для заощадження харчів) — він наказав сусіднім народам зебезпечити жінками Вавилон, визначивши кожному з них певне число жінок, і так він зосередив там п'ятдесят тисяч жінок. Від цих жінок походять теперішні вавилоняни.

160. На думку Дарія, ніхто з персів не перевершив Зопіра щодо його мужності, ні з тих, які були до нього, ні з сучасних, за винятком самого Кіра, бо з Кіром жоден перс не вважав себе гідним зрівнятися. Кажуть, що часто Дарій висловлював думку, що краще було б, коли б Зопір не зазнав такого каліцтва, ніж до його держави крім цього було б приєднано ще двадцять Вавилонів. Він щедро винагородив його. Бо щороку давав йому дари такі, які перси вважають за найцінніші. І віддав йому у володіння до кінця його життя Вавилон, звільнив його від податків і ще багато інших привілеїв він дав йому. Від цього Зопіра народився Мегабіз, котрий як стратег воював у Єгипті з афінянами та їхніми союзниками(1). І цього Мегабіза сином був Зопір, який, покинувши персів, перейшов до афінян.

ПРИМІТКИ

Книга III. Талія

1.1. Спадкоємець Кіра Камбіс II (530-522 до н. є.) за чотири перші роки свого царювання поширив перську державу до Середземного моря (III, 34). Коло 525 р. він підготувався до давно запланованого походу на Єгипет.

1.2. За причину війни персів із єгиптянами Геродот уважав особисті мотиви: образу, яку Амасій завдав Камбісові, союз єгиптян із лідійцями (I, 77) і прагнення дальших завоювань.

1.3. Про єгипетських лікарів див. у кн. II, розд. 84 і III, 129.

2,1. Закон, що про нього йдеться в розд. 84, тоді, мабуть, ще не було запроваджено. Амасій розумів, що його дочка не може стати законною дружиною перського царя, бо його законними дружинами могли бути лише персіянки. Сумнівно, що Нітетіда могла бути дочкою Апрієса.

4.1. Розповідь про Фанеса Геродот міг почути ще, будучи в Галікарнассі. Ім'я Фанес рідкісне. Воно є на одній посудині з Навкратіди. Якщо воно тотожне з ім'ям Фаенес, то воно зафіксоване на одній монеті з Галікарнасса.

4.2. За уявленням Геродота арабські племена було об'єднано в одній монархічній державі, але в дійсності цього не було. Могло йтися лише про якогось одного племенного вождя.

5.1. Про місто Кадітіс уже було в кн. II, розд 159.

5.2. У даному разі Геродот відрізняє "палестинських сірійців" від фінікійців. Тут у нього ідеться про філістимлян. В інших місцях він уживає назву Палестина для означення всього східного узбережжя Середземного моря.

5.3. Це не тому, що Аравія — країна арабів — доходила до Середземного моря, а через те, що торговельний шлях від Аравії до Середземного моря контролювався якимсь арабським владарем.

5.4. Іенісос — місто недалеко від Єгипту біля колись важливої гавані Рінокрлура.

5.5. Про це озеро вже було в кн. II, розд. 6

5.6. Єгиптяни називали озеро Сербоніду "Видихом Тіфона", маючи на увазі його смердючі випари. В грецьких міфах Тіфон або Тіфоей був стоголовою потворою, сином Геї ("Землі") і Тартара. Його перемогли олімпійські боги і сховали під землею. Вважали, що, переможений, він лежить під діючими вулканами і їхні виверження — його подихи. Ототожнений із єгипетським Сетхом (II, 144), він перенісся в Єгипет.

6.1. Геродот називає демархами місцевих правителів, підпорядкованих правителям номів — номархам.

6.2. Повідомлення Геродота підтверджується назвою Остракіна, яку наводить Йосиф Флавій, іудейський історик першого ст. н. є. Це було місто між горою Касій та Ріноколура-ми в безводній місцевості.

8.1. Число 7 у багатьох народів давнини вважалося священним. Використання крові характерне для обрядів прилучення чужинців до складу якогось племені і для присяг.

8.2. Тут цікаві повідомлення про доісламську релігію арабських племен. Невідомо, звідки Геродот міг довідатися про імена арабських богів. Діоніс (?) — Оротальт, що можна [463] тлумачити, як "вогонь бога", і Уранія, тобто небесна Афродіта — Алілат (просто "богиня"?). Можливо, тут ідеться про семітські божества Баала і Астарту (Ашторет).

9.1. В Аравії нема "великої ріки", яка вливалася б у Червоне море.

9.2. Тут є дуже сумнівне повідомлення про шкіряний водопровід.

10,1. Псамменіт у Геродота — це ім'я Псамметіх, яке мали троє фараонів XXVI династії.

13,1. Лівійські племена на заході від Єгипту. Про них у кн. IV, розд. 168.

14.1. Цих царських суддів було семеро. їхня посада вважалася дуже почесною, хоч їхнє життя наражалося на небезпеки.

14.2. Оскільки залога мітіленської трієри становила 200 чоловік, то наказано було вмертвити 2 тис. єгиптян.

15,1. Лівієць Інарос очолив 462 р. повстання проти персів. Таннір (Танніюрас) син Інароса, і Павсіріс, син Аміртея, не згадуються в інших джерелах. Афінська експедиція на підтримку повстання Інароса в 459-454 рр. до н. е. не мала успіху. Аміртей (Амюртайос) став фараоном XXVIII дин. (404-399 до н. е.), але він був тим Аміртеєм, який підтримував повстання Інароса. Перси не могли проникнути в болота Дельти, де владарювали Інарос і Аміртей, і змушені були визнати владу їхніх синів.

16.1. Про блюзнірські дії царя Камбіса нема згадок у єгипетських джерелах. Очевидно, ці дії є вигадкою єгипетських жерців, які були ворожі йому через те, що він значно скоротив їхні прибутки. Взагалі перси поважали релігію чужих народів. На статуї, що її поставив наварх (капітан) фараонів Амасія та Псамметіха III, є напис, в якому сказано, що Камбіс ушанував богиню Нейт, відремонтував її храм і збільшив його доходи за рахунок коштів, призначених для грецьких найманців.

16.2. Поховання в житлових приміщеннях практикувалося ще в додинастичну епоху в Єгипті.

17,1. Аммонії, тобто мешканці оазису Сіва. Геродот знав дуже мало про країни, розташовані на півдні від Єгипту (II, 29 і далі). Дослідники вважають, між іншим, і на цій основі, що він написав свій "Єгипетський логос" після інших книг. Ефіопи-довгожителі — це міфічний народ, "найбільші та найгарніші з усіх людей".

18,1. "Трапеза Сонця" — це, можливо, неправильний переказ якогось міфу. В єгипетських джерелах ідеться про "луг приношень", до якого прилітають душі померлих, щоб попоїсти. Відомий звичай залишати поживу на могилах. У Нубії було знайдено посудини із зображеннями тварин (а не людей), які їдять страви з схожого на жертovníк стола. Можливо, це є також зображення "трапези сонця".

19.1. "Рибоїди" (Іхтіофаги) за повідомленням Павсанія (II ст. н. е.) мешкали на південних берегах Червоного моря.

19.2. Відомо, що за давнини метрополія зберігала зв'язки з колоніями, як це було в греків.

19.3. Імовірно, що фінікійці добровільно підкорилися Кірові. Проте фінікійське місто Тір, яке чинило запеклий опір ассирійцям та вавілонянам, без бою підкорилося персам, зважаючи на те, що вони залишили за ним право на автономію і не втручалися в його внутрішні справи.

19.4. Кіпрські міста повстали проти єгиптян і піддалися персам (II, 182). 20,1. Такі дари, очевидно, були традиційними на Сході (пор. III, 84). 21,1. Луки, справді, були основною зброєю давніх ефіопів.

23.1. Довголіття ефіопів могло пояснюватися ще й тим, що вони нараховували в році не 12, а 5 місяців. Це для деяких племен східної Африки підтверджують повідомлення мандрівників.

23.2. Тут звичайне перебільшення, але за давніх часів у Ефіопії, тобто в Нубії справді добували багато золота. Ця країна в єгиптян називалася країною золота (по-єгипетському НУБ — "золото").

24,1. Звичайно, в єгиптян не було прозорих скляних саркофагів. Що саме Геродот

називає тут склом (гюелос) не відомо.

25.1. За Геродотом Камбісів похід проти ефіопів закінчився поразкою його війська. Проте новітні історики вважають, що перси досягли своєї мети. Камбіс поширив свою владу в Єгипті аж до південного кордону Єгипту, тобто до другого водоспаду (там, де тепер Ваді-Хальфа на кордоні з Суданом).

25.2. Можливо, що Камбісове військо десь біля другого водоспаду вже не пливло Нілом, а пішло пустелею на південь. Геродот у зв'язку з перським походом не згадує про [464] Ніл, але це пояснюється тим, що, на його думку, Ніл від Елефантіни тече з заходу на схід, а ефіопи живуть на півдні на березі моря, яке обмиває Лівію.

26.1. Тут, звичайно, ідеться не про місто, а про "Великий оазис", віддалений від Фів на відстань семи днів шляху, хоч повідомлення заплутане. Оазис Амуна (тобто Сіва) розташований значно далі на півночі, на відстані 14 днів шляху від Фаюму.

26.2. Страшний південний вітер — це самум, який справді міг засипати піском ціле військо, як це бувало з караванами.

27,1. Про священного бика Апіса вже йшлося в кн. II, розд. 38. У грецькій міфології Епаф (Епафос) уважався за сина Іо, яка, перетворена на корову, знайшла притулок у Єгипті. Там вона народила Епафа, і він згодом став царем. Його жінкою була Мемфіда, дочка бога Нілу. Від їхньої дочки Лівії було названо сусідню з Єгиптом країну.

28,1. Названі ознаки священного тельця Апіса у формі жука (скарабея) та орла (грифа), очевидно, мали із справжніми формами тварин не більше схожості, ніж, напр., сузір'я Лева із справжнім левом тощо.

29,1. Плутарх повідомляє, ніби Камбіс не тільки вбив Апіса, але й кинув його труп собакам. Це повідомлення, як і Геродотове, не відповідає дійсності. На саркофазі, датованому 524 роком до н. є., зберігся напис про урочистий похорон Апіса, в якому сказано: "Камбіс, цар Горішнього та Долішнього Єгипту, присвятив великий саркофаг своєму батькові Осірісу". Апіс уважався за втілення цього бога.

30.1. Перське ім'я цього Смердія було Бардія.

30.2. Згідно з написом Дарія на Бехістунській скелі вбивство магів відбулося ще до походу в Єгипет і залишалося таємним. Під час відсутності Дарія, використавши незадоволення недавно завойованих країв, маг Гаумата захопив владу в Персії 2 квітня 522 р. до н. є. Його ворогом був Гістасп (Віштаспа). Гаумату було вбито 29 вересня 522 р.

31.1. У Кіра і Кассандани було три дочки: Атосса, Артїстона і ще одна, ім'я якої тут не названо.

31.2. В "Авесті" такі кровозмішні шлюби визнаються цілком законними, зокрема вони були властиві магам.

31.3. Ідеться про Атоссу, яка була по черзі дружиною Камбіса, мага псевдо — Смердія (Бардії) і, нарешті, Дарія.

32,1. Ця розповідь не узгоджується з повідомленням про те, що вбивство Смердія було таємним.

33,1. Священною хворобою називалася падуча хвороба, або епілепсія.

34,1. Розповідь про вбивство сина Прексаспа Камбісом є вигадкою. Її мета показати, що Прексаспа було покарано в цей спосіб за вбивство сина Кіра.

35,1. Тут Камбіс діє так, нібито він був елліном, бо в греків бог Аполлон уважався за найкращого лучника серед богів.

37.1. Святилище Гефеста, тобто храм бога Птаха в Мемфісі (кн. II, розд. 101).

37.2. Назва "патаіки", очевидно, пов'язана з іменем Птаха. Ці патаіки були огрядними карликами, з довгими руками, з почту Осіріса. їх уважали за дітей Птаха. Вони були схожими на фінікійських Кабірів.

38.1. Назва "калатії", можливо, має в своїй основі давньоіндійський прикметник "кала-", що означає "чорний", а чорношкірним було тубільне населення Індії, так звані дравіди.

38.2. Слово "номос" (буквально — закон) у Піндара має інше значення. Ідеться про "природний закон", тобто, що "сильніший має керувати слабшим".

39.1. Наприкінці VI ст. до н. є. Самос за владарювання там Полікрата був наймогутнішою державою серед іонійських міст. Полікрат захопив владу в 531 р. до н. є., і так звана талассократія (панування на морі) самосців тривала до 515 р. Дружба Полікрата з Лігда-мом, наксоським тираном, і його вороже ставлення до лесбосців вважається за його можливу дружбу з Пейсістратом, афінським тираном.

39.2. Полікрат, очевидно, позбавив влади самоських олігархів.

39.3. Події на Самосі мали щільніший зв'язок із перською агресією, ніж це уявляв собі Геродот. Фараон XXVI династії Амасій хотів зміцнити позицію Єгипту, склавши союз морських держав. Проте відпадиння від союзу Кіпру та підкорення Фінікії порушило відносну рівновагу сил на морі і Полікрат перейшов на бік сильнішої держави. Геродотові не були відомі мотиви Полікратової політики і через це він пояснює події як наслідок мстивості богів надто щасливим людям.

39.4. П'ятдесятитисячні кораблі (пентеконтери) були основними військовими кораблями греків у шостому ст. до н. є. Флот самосців та фокейців складався з таких кораблів. [465]

39,5. Ворожнеча Самосу та Мілета була постійною і вона спричинилася до зміни політики обох цих держав за наступних часів.

42,1. Запрошення рибака на обід до тирана може бути свідченням простоти звичаїв того часу. Проте ця розповідь має фольклорний характер.

45,1. Острів Карпатос розташований на морському шляху в південно-східній частині Егейського моря поміж Родосом і Критом.

46.1. Спартанські начальники, тобто двоє царів, герусія та ефори, які визначали в VI ст. до н. є. зовнішню політику держави.

46.2. Вираз "клуночок тут зайвий" означає, що і без нього зрозуміло, в чому річ.

47.1. Це єдине місце, де ясно сказано про мессенські війни. Воно підтверджує пізнішу версію про те, що друга мессенська війна мала міжнародний характер, бо з одного боку Аргос, Аркадія і Піса були союзниками мессенців, а Еліда, Корінф і Сікіон союзниками лакедемонців.

47.2. Про цей кратер було в кн. I, розд. 70.

48,1. Датування цієї події виявляється непевним. "Образа" могла бути 500 р. до н. є., але це сталося при Періандрі, який помер 585 р. до н. є. Плутарх відносить ці події за три покоління до Полікрата і називає кнідян, а не самосців, тими, хто повернув юнаків керкірейцям.

49,1. Можливо, тут зіпсовано текст. Корінфяни колонізували о. Керкіру, але між метрополією і колонією виникла ворожнеча, яка згодом спричинилася до пелопоннеської війни (431-404 до н. є.).

50,1. Про корінфських тиранів Кіпселідів ідеться в кн. V, розд. 92. В основі цього розділу лежать історичні події: 1. Періандр із ревнощів убив свою жінку Меліссу (V, 92), 2. Він пішов війною на свого тестя Прокла і захопив його в полон, 3. Він змусив керкірей-ців платити йому податки, 4. Можливо, Лікофрон протягом деякого часу владарював на Керкірі, 5. Періандр не мав прямого спадкоємця і його владу успадкував його внук. Усе інше в оповіданні про нього є вигадками, характерними для греків тих часів.

54,1. Геродот добре був обізнаний із топографією Самосу. Місто Самос було побудовано на південних схилах горба "Ампелос" на висоті приблизно 230 м над рівнем моря. На південному заході його було споруджено святилище Гери (Герайон). Спартанці напали на нього і з суходолу, і з моря.

55.1. Тут Геродот посилається на свого інформатора.. Розповідь про облогу міста Самоса має в своїй основі місцеві перекази і перекази родини Архія.

55.2. Пітана була аристократичним селищем (коме) Спарти. Ці спартанські селища (комаї) відповідали демам Аттики. Крім Пітани там ще були такі селища: Месоа, Кіносу-ра, Лімки.

55.3. Архій був так званим "етелопроксеном" (сказати б "добровільним консулом") Самосу в Спарті.

55.4. Архія було поховано "коштом громади" в для нього спорудженій гробниці після падіння Полікрата.

56,1. Геродот підкреслює тут, що цей похід лакедемонців був першим у походах під час боротьби "Європи з Азією". Другий похід був уже 479 р. до н. є.

57.1. Мешканці о. Сіфносу виплачували податки афінянам у розмірі 9 талантів, що було дуже великою сумою, зважаючи на малі розміри цього острова. Лише його мешканцям було дозволено карбувати свою монету серед членів Делоського союзу.

57.2. Копальні золота та срібла, що були на Сіфносі, нібито затопило море (за повідомленням Павсанія).

57.3. Скарбницю сіфносців у Дельфах було відкрито французькими археологами в 1893 р. і те, що там збереглося, підтверджує опис Геродота.

57.4. Тут є найдавніша згадка про використання пароського мармуру.

58,1. В архаїчну епоху судна фарбували чорною фарбою. З розвитком морської торгівлі їх стали фарбувати кіновар'ю. •'

59.1. Так було із фокейцями, які купили о-ва Ойнусси (I, 165). Очевидно, в такий

спосіб самосці хотіли ізолювати егінців і зміцнити торговельні зв'язки корінфосамоського союзу. З свого боку егінці склали союз із критянами.

59.2. Тут у Геродота ідеться про знамените святилище богині Афаї, яка за своїм походженням була зв'язана з Крітом. На двох його фронтонах є статуї богині Афіни, і цим легко пояснити Геродотову помилку.

59.3. Амфікрат, очевидно, походив із роду Прокла, який очолював іонійських колоністів Самосу, а їх вигнали з Епідавра дорійці. На той час у Егейському морі були дві [466] ворожі торговельні союзи: з одного боку — Мілет, Егіна Мегари, Еретрія (вони контролювали торгівлю в північно-східній частині Середземного моря) та Корінф, Самос, Халкіда, з іншого боку (які вели торгівлю переважно в західній частині цього моря).

60.1. Існування цього водопроводу підтверджено розкопками 1882 р. на Самосі.

60.2. Геродот має на увазі власне грецькі храми. Єгипетські храми були значно більші. Герайон на Самосі має завдовжки 115 м і завширшки 63 м. Храм Артеміді в Ефесі був більший за нього, але його будівництво було завершено пізніше. Храми в Акраганті та в Селінунті були майже таких розмірів, як і самоський Герайон.

60.3. Будівництво храму Гери було завершено при Полікраті. Ім'я самоського архітектора Ройка збереглося на одній посудині з Навкратіди.

62,1. Наскільки відомо, в Сирії (або Палестині) не було міста з такою назвою.

64.1. Перський меч — акінак мав на кінці піхов, у які його вкладали, грибовидне потовщення. Така деталь щодо поранення стегна в Апіса та в Камбіса, схожа на пізнішу вигадку.

64.2. Зневажливе ставлення Камбіса до єгипетської релігії не узгоджується з його довірою до єгипетського пророцтва. Фаталізм східних народів властивий також і Геродотові.

65.1. Царськими богами присягався також Гістіей перед Дарієм (V, 106). У персепольському написі Дарій звертається до Ахура-Мазди (Ормузда) та "богів свого роду".

65.2. Змова проти Ахеменідів не була лише справою мідійців. У ній узяли участь крім мідійців і перси, як зазначено в Бехістунському написі Дарія.

66,1. У Вавилоні було знайдено документ, датований 11-м роком царювання Камбіса, а це означає, що ще за життя Кіра Камбіс був його співправителем у Вавилоні. В цьому Геродот мав рацію.

67,1. У Геродота правильно сказано, що після смерті Камбіса деякий час псевдо-Смердіс царював спокійно. Це підтверджується і в Бехістунському написі. Проте нічого не відомо про його благодіяння народам.

68.1. Про Отана в р. 84. Він був сином Сокрія, а не Фарнасаа.

68.2. Столицею перської держави були Суси, але згідно з Бехістунським написом магів було вбито не в Сусах, а в одній мідійській фортеці.

70.1. Родини цих змовників відігравали значну роль у подальшій історії Персії, за винятком Інтафренової родини.

70.2. На чолі змови стояв законний спадкоємець влади Ахеменідів син Гістаспа

Дарій. У розд. 84 Геродот розповідає про нібито облудне обрання Дарія на царство, але в кн. VII, розд. 11 він наводить правильний родовід Ахеменідів.

70.3. Батько Дарія Гістасп був сатрапом не Персії, а Парфії.

72,1. Тут Геродот намагається якось узгодити своє твердження про те, що в персів вважається за найганебніше "брехати" (I, 138), з словами Дарія про можливість збрехати, коли це конче потрібне.

74,1. Дуже сумнівно, щоб маги запросили Прексаспа виступити з промовою перед персами, що могло б викликати в персів підозру. Можливо, це вигадка самого Геродота.

78,1. В передпокої, звичайно, не було вікон, які б уможливілювали втечу. Дарій у Бехістунському написі тричі стверджує, що він сам убив Мага Гаумату.

79,1. Свято "Магофонія", тобто свято "маговбивства", нібито мало на меті нагадувати жерцям-магам, щоб вони не втручалися в державні справи. Існує і така думка, що там ішлося про свято очищення, коли маги вбивали всяких "нечистих" тварин, створених ворогом Ахура — Мазди Ангра — Майнью (Кахріманом). Таке свято не було пов'язане з вбивством Магів.

80.1. Секст Емпірік (II ст. н. е.) згадує, що "знатні перси мали звичай, коли помирав їхній цар, дозволяти народові протягом п'яти днів жити в беззаконні (тобто робити що завгодно), щоб він зрозумів, яке лихо — беззаконня". Проте, можливо, що він зробив такий висновок із слів самого Геродота.

80.2. Промова Отана узгоджується з написом Дарія на його гробниці в Персеполі, в якому Дарій спростовує обвинувачення його в прагненні до єдиновладдя.

80.3. "Пересит" (корос) і "зарозумілість" (гюбрис) на думку давніх греків пов'язані між собою. Дарій у своєму Бехістунському написі посилається на жорстокість Магів.

80.4. Тут викладено три основи демократії в давньогрецькому розумінні: обрання представників уряду жеребкуванням, їхня відповідальність перед народом і контроль із боку народу всіх заходів уряду. [467]

81,1. Злісні випадки Мегабіза проти народу виявили запеклу зненависть перського вельможества проти народного війська іранських племен.

82,1. Промова Дарія узгоджується з викладом його поглядів у Накшірустемському написі. В цих трьох промовах виявилися три напрями в галузі внутрішньої політики перського вельможества часів Дарія I (521-486 до н. е.) та його спадкоємців.

84.1. Рід Отана справді мав привілеї, але, очевидно, їх було дано йому ще до вбивства Магів.

84.2. Геродот не згадує про тривалі війни Дарія після того, як він прийшов до влади. Згідно Бехістунському написові спочатку проти Дарія повстав Елам (його столицею були Суси), згодом Вавилон, повстання якого очолив син останнього вавілонського царя на ім'я Надінту — Бел, а також і Мідія. Наприкінці 521 р. до н. е. Дарій приборкав усіх повстанців, за винятком малоазіатських міст та Єгипту. Єгипет було остаточно підкорено 519-518 рр. до н. е.

84.3. Дарій одержав царську владу тому, що був законним її спадкоємцем.

Розповідь про іржання коня, хоч не є історичним фактом, має зв'язок із перськими віруваннями: схід сонця, тобто небесного вогню — важливий момент для шанувальників вогню, а кінь у них уважався за священну тварину.

86,1. Грім і блискавка були знаменням верховного бога персів Ахура — Мазди, яке узгоджувалося з іржанням коня.

88.1. Після смерті Кіра виникло загальне заворушення і через це Камбіс відклав на п'ять років свій похід проти Єгипту, бажаючи підкорити тим часом Фінікію та Кіпр.

88.2. Тут ідеться про набатейське царство на півдні Аравії. Араби Сирійської пустелі вже перед тим були підкорені персами.

88.3. Ні на Бехістунській скелі, ні на його гробниці Дарія не було зображено на коні. Можливо, ще Геродот бачив якийсь барельєф, котрий не зберігся до нашого часу, і на ньому Дарій був на коні.

89.1. Перелік перських сатрапій бере початок від іонійського опису адміністративного поділу Персії. Посада сатрапа існувала і до Дарія. Новозаведення Дарія полягало в тому, що він завів регулярні податки в усій державі.

89.2. Монетна реформа Дарія базувалася на заведенні золотої валюти. Він наказав карбувати так звані золоті дарейки вагою в 8,4 г.

90,1. Ідеться про міста на кордоні Лідії. Третій округ — це колишні північні області Лідії від Геллеспонту до гирла ріки Галія (Галюс).

91.1. Місто Посідея на півдні від ріки Оронту на схилі гори Кассій.

91.2. Вважалося, що Амфілох вивів і оселив у Памфілії ахейців, що облягали Трою.

91.3. Про здобуття Барки персами ідеться в кн. IV, розд. 201, про озеро Мойріду в кн. II, розд. 149, про "Білий мур" в розд. 13.

92,1. Геродот завжди об'єднує Ассірію з Вавилонією, хоча Ассірія становила північну частину Месопотамії з столицею Ніневією на Тігрі, а Вавилонія — південну з столицею Вавилоном на Євфраті поблизу сучасного Багдада. За часів Геродота ні Ассірія, ні Вавилонія вже не існували як самостійні держави.

93,1. Каспій цього розділу — це не ті каспії, про яких ішлося в розд. 92. Вони мешкали в східній частині перської держави.

97.1. Ефіопами давні греки називали темношкірі племена як Африки, так і Індії. Тут ідеться про північну частину Ефіопії, про Нубію.

97.2. Ніса — міфічна гора і місцевість, де народився Діоніс. Згідно з давньогрецьким епосом Ніса була десь у Фракії або в Беотії, але Геродот відносить її до країни азіатських ефіопів, до Індії.

97.3. Під колхами Геродот розуміє племена сучасної західної Грузії та Абхазії.

97.4. Цифри податків, що їх наводить Геродот, почерпнуто не з офіційних перських джерел, а їх узято з приватних грецьких оцінок розміру податків різних сатрапій.

98,1. Про засіб здобування золота в рр. 102-105. Пустеля, яку тут згадано, називається Тар.

99,1. Назва "падеї", можливо, походить із тамільської мови. Вони були споріднені з племенем Ведда.

100,1. Тут є найдавніша згадка в європейській літературі про вегетаріанство послідовників брахманської релігії. В Геродота ідеться про спосіб життя мандрівних аскетів (бх'ік-шу, парівраджа, яті, санньясі).

102,1. Тут Геродот переказує найдавнішу легенду, що виникла в Тибеті (вона збереглася [468] в тибетській, монгольській, китайській версіях). Вона вигадана місцевими шукачами золота та купцями, щоб залякати конкурентів.

104,1. Ця згадка про особливість клімату Індії пов'язана з хибною теорією про те, що земля становить округлу площину, а Індія розташована на краю цієї площини і тому ранком, коли сходить сонце, там буває найбільша спека. Проте така особливість характерна для вузьких гірських долин Ладаку в Тибеті, де, справді, ранком буває тепліше за другу половину дня.

106,1. Тут у Геродота найдавніша згадка про бавовну, але звичайно, бавовну збирають із кущів, а не з дерев.

107.1. Тут перелічуються різні ароматичні речовини рослинного походження.

107.2. Крилаті змії, про яких уже було в кн. II, розд. 75.

109,1. Звичайно, цей опис розмноження гадюк не має нічого спільного з дійсністю і лише характеризує становище природознавства в давній Греції.

111,1. Про народження Діоніса в Ефіопії було в розд. 97.

114,1. Геродот зазначає тут, що Ефіопія — це крайня далека країна на південному заході, яка йому відома. Тут ідеться про довголітніх ефіопів (розд. 17).

115.1. Геродот не визнає існування моря на північному заході Європи, виступаючи проти уявлення про ріку Океан, яка омиває з усіх боків коло земель.

115.2. Можливо, що за давніх часів Ерідан була загальна назва різних річок. У Гесіода зустрічається ця назва без локалізації цієї ріки. В Есхіла так називається Родан, тобто Рона сучасної Франції, але він локалізує її в Іспанії. Геродотів сучасник Ферекид ототожнює Ерідан із Падом, тобто рікою По в північній Італії. Ріка Ерідан у міфі має зв'язок із янтарем, який нібито виник із сліз сестер Фаетонта, а янтар привозили з берегів Балтійського моря. Отже, Геродот не визнає існування міфічного Ерідану.

115.3. Кассітерідами спочатку називали Британські острови, але пізніше так стали називати міфічні острови. Фінікійські мореплавці приховували справжнє місцезнаходження цих островів, із яких вони вивозили оливу, необхідне для виробництва бронзи. Оливу (кассітерос) і янтар (електрон) потрапляли до грецьких країв із північного заходу Європи, як правильно твердить Геродот.

116,1. Геродот під Європою розумів не лише власне Європу, але й північну частину Азії,

117,1. Повідомлення Геродота стосується до зрошувальних систем на ріці Акесі (сучасний Мургаб), де розташовано озеро Мерв.

118.1. Дарій у своєму Бехістунському написі називає Інтафрена першим серед семи. Про участь Інтафрена в змові проти Магів було в розд. 78.

118.2. "Воротар" — це комендант царського палацу і начальник царських охоронців. "Доповідач" вища двірська посада в давній Персії. З допомогою цього вельможі цар

спілкувався з зовнішнім світом.

120.1. Геродот скрізь, за винятком одного місця, каже про "сатрапію Сардів", а не сатрапію Лідії.

120.2. Даскілея була столицею сатрапії Геллеспонту.

121.1. Андрон, тобто чоловіча половина палацу.

121.2. Після падіння тирана Полікрата грецький поет Анакреонт (прибл. 570— 485 рр. до н. є.) жив в Афінах.

122,1. Ідея "талассократії", тобто панування на морі, виникає зокрема в V ст. до н. є., коли її висунув Фемістокл, а здійснили Кімон і Перікл. Геродот хоче сказати, що перекази про талассократію критського царя Міноса не мають історичної основи. Проте сучасні дослідження та відкриття довели, що в цих переказах була така основа. Свідченням могутності мінойської держави були так звані "Міної", розкидані на просторі від Сирії до Сіцилії.

123,1. Тут є найдавніший приклад того, коли син носив ім'я свого батька. В Греції це було досить звичайним у IV ст. до н. є.

125.1. Перед цим Геродот твердив, що найбільшими грецькими храмами були храми в Ефесі і на Самосі. Тут він висловлює думку про те, що Полікрат своєю могутністю і багатством перевершував Пейсістрата.

125.2. Оройт сподівався створити проперську партію на Самосі.

127,1. Оройт після вбивства сатрапа Фрігії сам став її сатрапом. Геродот лише так наводить назви сатрапій Малої Азії: Фрігії, Лідії, Іонії.

128,1. Царський секретар, приставлений до кожного сатрапа, читав по-арамейському і перекладав перською мовою.

129,1. Про єгипетських лікарів було в кн. II, розд. 84. [469]

132,1— Елейські (тобто з Еліди на Пелопоннесі) ворожити користувалися авторитетом.

134,1. Геродот називає дві причини походу на скіфів Дарія: 1. Дарій бажав показати своєму народові, що він дбав про його добробут і хотів дати можливість йому не бути бездіяльним. 2. Дарій хотів помститися на скіфах за їхнє вторгнення в Азію, яку він уважав за своє володіння. Проте такий досвідчений політик, як Дарій, не міг керуватися такими мотивами.

135,1. Хоча, звичайно, перси мали чимало відомостей про Грецію, Геродот для більшого драматизму подій посилається на їхню необізнаність і через це в нього Дарій запитує, хто такі афіняни (кн. V, р. 105).

136,1. "Гавлос" було фінікійським вантажним судном і назва його була, очевидно, фінікійською.

137.1. В цьому оповіданні великий цар виступає, як аматор спорту, ніби він був елліном.

137.2. Розповідь про Демокеда пояснює виникнення ідеї походу на Грецію міркуваннями престижу та особистої безпеки перського царя.

139,1. Столиця Самосу — перше значне грецьке місто, завойоване персами.

140,1. "Оросангі", тобто благодійники царя, люди, що мали послуги перед царем і державою, їх нагороджували земельними ділянками.

142,1. Посаду жерця він просив для себе, щоб забезпечити собі безкарність за послуги, які він робив тиранові.

143,1. Про цього Лікарета див. у кн. V, розд. 27. Він згодом став тираном на Лемносі.

148,1. Лакедемон уважали за найпотужнішу грецьку державу в період між 550—480 рр. до н. є.

149,1. Як відбувалася ця ловитва людей, буде в кн. VI, розд. 31. Згідно зі Страбоном, запустіння острова сталося через погане правління Сілосоонта.

150,1. Повстання вавілонян сталося одразу після приборкання заколоту магів, але це не узгоджується з розповіддю Геродота, в якій між цими подіями минуло чимало часу.

153,1. Розповідь Геродота базується на перських народних переказах. Її зміст не історичний. Із перських джерел відомо, що Вавилон було здобуто двічі: 522 р. до н. є. і 521 р. до н. є. Розповідь про заколот вавілонян насичена фольклорними мотивами і пов'язана з родинними переказами правнука Зопіра.

155.1. Під ассірійцями тут слід розуміти вавілонян (I, 178).

155.2. Через Нінову браму шлях ішов до столиці Ассірії Ніневії. Халдейська брама була на півдні. Кісійська брама була на північному сході, на шляху до міста Кіш. Брама Бела була на заході і вела до р. Євфрату.

159,1. Дарій у Бехістунському написі констатує, що він покарав лише проводарів повстання, посадивши їх на кіл.

160,1. Тут ідеться про похід афінян у Єгипті 459 р. до н. є. з метою допомогти лівійцеві Інаросу, який повстав проти персів. Афіняни хотіли захопити Єгипет, щоб завести з ним торгівлю і побудувати там на березі свою гавань. Проте їхній похід закінчився цілковитою поразкою. Їхній флот було знищено перським воєначальником Мегабізом 454 р. до н. є.